Mezi slovanskou vzájemností a orientalismem

*České zobrazování Podkarpatské Rusi a jejích obyvatel
v publicistice dvacátých let minulého století**

Stanislav Holubec

Teoretikové postkoloniálních studií označují pojmem *orientalismus* poznávání a popis neevropského světa, zejména Asie, Evropany z pozice silnějšího, přičemž je Orient tímto popisem konstruován tak, aby bylo možné pokládat evropskou agresi vůči němu a jeho podřízení za legitimní, neboť se jedná o část světa, kterou je nutno zcivilizovat.¹ Ačkoli mají postkoloniální přístupy v sociálních vědách svůj počátek v analýzách evropského zobrazování Asie, zejména Blízkého východu, Indie a východní Asie, od devadesátých let se začínají orientalistické kategorie uplatňovat na výzkum těch částí Evropy, které můžeme nazvat periferiemi. Autoři jdoucí tímto směrem ukazovali, že evropští intelektuálové, cestovatelé a publicisté nevytvářeli v 18. a 19. století jen odlišný a protikladný obraz neevropského světa, ale že podobně přistupovali i k marginálním územím v rámci Evropy.

---

* Tato studie je rozšířenou a přepracovanou verzí článku "We bring order, discipline Western European democracy, and culture to this land of former oriental chaos and disorder": Czech Perceptions of Sub-Carpathian Rus and its Modernisation in the 1920s. In: PUTTKAMER, Joachim von – BORODZIEJ, Włodzimerz – HOLUBEC, Stanislav (eds.): *Mastery and Lost Illusions: Space and Time in the Modernization of Eastern and Central Europe*. München, Oldenbourg 2014, s. 223–250.

1 Blíže viz SAID, Edward: *Orientalism*. New York, Vintage Books 1979 (1. vydání: New York, Pantheon 1978).

Značnou popularitu si získaly především dvě studie. Americký historik Larry Wolff ve *Vynalézání východní Evropy*² argumentuje, že v době osvícenství byla dosud používaná kategorie severní Evropy, označující prostor Ruska a Polsko-litevské unie, nahrazena kategorií Evropy východní. Podobně jako byly v této době určité nelichotivé charakteristiky připisovány Orientu, vytvářely se i ve vztahu k východní Evropě. Byla to především zdejší zaostalost, špína a iracionalita obyvatel, údajně oscilujících mezi letargií a výbuchy násilí. Komplementárně se mezi západoevropskými intelektuály utvářela představa evropského Západu jako ztělesnění civilizace a východní Evropy jako ztělesnění barbarství. Podobným způsobem argumentovala i bulharská historička Maria Todorovová ve své knize *Vymýšlení Balkánu*.³ Podle této autorky došlo mezi evropskými učenici během 19. století k vytvoření stereotypní kategorie Balkánu jako místa zmatku a zaostalosti, zdejších států jako zkorumpovaných a jeho obyvatel jako iracionálních, hypermaskulinních a se sklony k násilí. Tento obrázek byl zapomenut po druhé světové válce, kdy se Titova Jugoslávie stala oblíbencem Západu, vrátil se ale v plné síle v západním zobrazování postjugoslávských občanských válek. Významnou studií o „zahnížděných orientalismech“ přispěla k postkoloniálnímu konceptu také Milica Bakic-Haydenová, která poukázala na jeho použitelnost při detailní analýze vztahů v prostoru středovýchodní Evropy.⁴ Podle jejího přístupu neexistuje orientalismus jen v rámci velkých kategorií Východu a Západu, ale proniká i do vzájemného vnímání mezi jednotlivými společnostmi; například na Balkáně vnímají Chorvati a Slovinci pomocí orientalistických kategorií Srby, Srbové Albánce a Bosňáky, Bulhaři Turky a podobně. Tento koncepční impuls stál na počátku řady dílčích studií. Takto byla například pojata kolektivní monografie analyzující dějiny habsburské říše z perspektivy postkoloniálních studií,⁵ která se zabývala mimo jiné zobrazováním periferií v rámci habsburské monarchie, nebo sborník *Orientalismy ve středovýchodní Evropě*,⁶ zkoumající středoevropské zobrazování mimoevropského světa v 19. a první polovině dvacátého století a hledání orientálních enkláv v rámci středovýchodní Evropy.

Dosud jen málo autorů se však zaměřilo na případy států, které vznikly v Evropě po roce 1918 (Polsko, Československo) nebo v této době výrazně rozšířily své teritorium (Království Srbů, Chorvatů a Slovinců, Rumunsko) a před kterými stál úkol nějakým způsobem nově získané území integrovat. Nešlo jen o výstavbu infrastruktury, sjednocení zákonů nebo vytvoření jednotného státního aparátu, nýbrž bylo nutno nové území, které bylo velmi rozdílné kulturně, ekonomicky i historickými tradicemi, také symbolicky propojit s centrem. Většinou se jednalo o území, která

2 WOLFF, Larry: *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of Enlightenment*. Stanford, Stanford University Press 1994.

3 TODOROVA, Maria: *Imagining the Balkans*. New York, Oxford University Press 1997.

4 BAKIC-HAYDEN, Milica: Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia. In: *Slavic Review*, roč. 54, č. 4 (1995), s. 917–931.

5 FEICHTINGER, Johannes – PRUTSCH, Ursula – CSÁKY, Moritz (ed.): *Habsburg postcolonial: Machtstrukturen und kollektives Gedächtnis*. Innsbruck, Studienverlag 2003.

6 BORN, Robert – LEMMEN, Sarah (ed.): *Orientalismen in Ostmitteleuropa: Diskurse, Akteure und Disziplinen vom 19. Jahrhundert bis zum Zweiten Weltkrieg*. Bielefeld, Transcript 2014.

byla na nižším stupni rozvoje než centrum, ačkoli se vyskytly i výjimky, jako například Slovinsko v rámci Království SHS nebo Sedmihradsko v rámci Rumunska. Klasickým příkladem méně rozvinutého území, které bylo od centra odlišné i etnickou skladbou, byly takzvané Kresy, tedy východní části Polska, dále Kosovo v rámci Jugoslávie, Jižní Dobruďža, Bukovina a Gaugázie v rámci Rumunska nebo Podkarpatská Rus v rámci Československa. Pionýrskou práci představovala v tomto směru disertace Kathryn Clare Cianceaové o prosazování polského státu na Volyni a „civilizování“ místních obyvatel⁷ nebo studie Rolanda Prügela o rumunském zobrazování Jižní Dobruďže v meziválečném období.⁸ Pro Československo podobné studie dosud chybějí.

V následujícím článku se pokusím zodpovědět otázku, zda je možné i v případě českého vnímání obyvatel Podkarpatské Rusi v prvním desetiletí Československé republiky hovořit o orientalizujících přístupech. Zatímco byly politické dějiny, dějiny správy a v menší míře i hospodářské a sociální dějiny tohoto území v meziválečné době již dobře zpracovány,⁹ dosud nebyla česká přítomnost v této zemi příliš analyzována z hlediska konstruování jejího obrazu.

Tento článek vychází z české knižní, časopisecké a novinové publicistiky vydávané během dvacátých let minulého století. Nezaměřuji se zde na analýzu beletrie, která by rozsah článku neúměrně rozšířila, a navíc se nezdá být pro zjišťování

7 CIANCIA, Kathryn Clare: *Poland's wild east: Imagined landscapes and everyday life in the Volhynian Borderlands, 1918–1939*. Stanford, Stanford University Press 2011.

8 PRÜGEL, Roland: „Unser kleiner Orient“: Balchik und die südliche Dobruďža aus der Perspektive Rumäniens (1913–1940). In: BORN, R. – LEMMEN, S. (ed.): *Orientalismen in Ostmitteleuropa*, s. 313–334.

9 Srv. např. MAGOCSI, Paul Robert: *A history of Ukraine: The Land and its Peoples*. Toronto, University of Toronto Press 2010; ŠVORC, Peter: *Zakletá zem: Podkarpatská Rus 1918–1946*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2007; RYCHLÍK, Jan – RYCHLÍKOVÁ, Magdaléna: *Podkarpatská Rus v dějinách Československa*. Praha, Vyšehrad 2016; *Česko-slovenská historická ročenka* 1997. Brno, Masarykova univerzita 1997. O zdejších Židech viz JELINEK, Yeshayahu A.: *The Carpathian Diaspora: The Jews of Sub-Carpathian Rus' and Mukachevo 1848–1948*. Boulder (Colorado) – New York, East European Monographs 2007. K otázkám identity viz RUSINKO, Elaine: *Straddling Borders: Literature and identity in Sub-Carpathian Rus*. Toronto, University of Toronto Press 2003. Ruskou perspektivu vývoje regionu najdeme v práci: PUŠKAŠ, Andrej: *Civilizacija ili varvarstvo: Zakarpattje (1918–1945)*. Moskva, Evropa 2006. Z maďarsko-ukrajinské perspektivy vychází studie: FEDINEC, Csilla – VEHEŠ, Mikola (ed.): *Zakarpattja 1919–2009 rokiv: Istoria, politika, kultura*. Uzhhorod, Lira 2010 (v maďarském vydání: FEDINEC, Csilla – VEHEŠ, Mikola (ed.): *Kárpátalja 1919–2009: Történelem, Politika, Kultúra*. Budapest, Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet 2010). K historii zdejší maďarské menšiny srv. BÁRDI, Nádor – FEDINEC, Csilla – SZARKA, László (ed.): *Minority Hungarian Communities in the Twentieth Century*. Boulder (Colorado) – New York, East European Monographs 2011. O socioekonomickém vývoji Rusínů v Uhrách před první světovou válkou viz MAYER, Maria: *The Rusyns of Hungary: Political and Social Developments 1860–1910*. Boulder (Colorado) – New York, East European Monographs 1997.

orientalistických přístupů nezbytná, neboť vznikala s nadčasovou ambicí a vyhraněným formulacím etnických a jiných stereotypů se z tohoto důvodu spíše vyhýbala.¹⁰

Časový rámec této studie byl zvolen s ohledem na rozsáhlost pramenů a též na proměny českého diskurzu o Podkarpatské Rusi ve třicátých letech, kdy se v něm objevily oproti předchozímu desetiletí nové motivy, zejména důsledky hospodářské krize a vzestup ukrajinských nacionalistů. Také dvacátá léta vykazují určitou dynamiku, zejména je zde patrný kontrast mezi obrovskou vlnou zájmu o Podkarpatskou Rus na jejich počátku a pozdějším úbytkem četnosti zejména knižních publikací, případně posun od popřevratového optimismu k realismu až pesimismu v zobrazování této země. Analyzované tituly spadají do žánrů reportáže, komentáře, turistického průvodce nebo odborného popisu země. Použité knižní tituly byly vyhledány v databázi Národní knihovny, časopisecké a novinové tituly pomocí databáze Kramerius. Jelikož tato databáze neobsahuje některé významné novinové tituly, bylo účelné navíc do analyzovaného souboru zahrnout i čtyři další významné prvorepublikové deníky: *České slovo*, *Venkov*, *Právo lidu* a *Rudé Právo*. Aby byl podniknutý rozbor zvládnutelný, zaměřil jsem se především na jejich referování o zlomové politické události na tehdejší Podkarpatské Rusi, jíž byly tamní doplňovací volby do Národního shromáždění v březnu 1924. Tyto volby zde přinesly těžkou porážku vládních stran a představovaly tak událost, která donutila českou publicistiku znovu promýšlet vztah k nejvýchodnější části republiky a uvažovat nad postoji jejích obyvatel. Kromě toho jsem rozšířil sledovanou databázi periodik o dva důležité české listy vycházející ve sledovaném období na Podkarpatské Rusi: „nezávislý český týdeník“ *Podkarpatské hlasy* a krátce vydávaný národnědemokratický týdeník *Podkarpatská Rus*. Hlasy Čechů, kteří v tomto kraji delší dobu působili, představuje i většina analyzovaných knih a brožur.

Sledované prameny se shodují zejména v civilizačním diskurzu, nahlízejícím státoprávní spojení s Podkarpatskou Rusí jako správné a hodnotící českou činnost zde v zásadě pozitivně. Naproti tomu se rozcházejí zejména v tom, nakolik nadřazený přístup uplatňují, dále v otázkách povahy tamního lidu, možného budoucího připojení tohoto území k Rusku či posílení moci českých orgánů, nebo naopak poskytnutí většího podílu na moci místním obyvatelům. Jelikož denní český tisk za první republiky vydávaly politické strany, nacházíme v něm často, zejména před volbami, kritiku jejich politických konkurentů. Během dvacátých let se na Podkarpatské Rusi projevovaly zejména spory mezi čtyřmi českými stranami, které zde byly nejaktivnější: komunisty, sociálními demokraty, agrárníky a národními socialisty. Velmi odlišně od ostatních českých médií psal komunistický tisk, zastoupený v našem vzorku deníkem *Rudé právo*. Komunistickému zobrazování poměrů na Podkarpatské Rusi, kde měla KSČ ve dvacátých letech nejvýraznější volební podporu, je v této stati věnována samostatná kapitola.

10 Zobrazováním Podkarpatské Rusi v české beletrii se zabývá spíše popisná než analytická studie Viktora Budína *Podkarpatská Rus očima Čechů* (Praha, Česká expedice 1996).

Československý Orient

Příběh českého seznamování s Podkarpatskou Rusí a jejími obyvateli začíná ve druhé polovině roku 1919, kdy se pražská vláda rozhodla vyslat několik tisíc úředníků, policistů, učitelů a dalších státních zaměstnanců, aby zde vytvořili základy fungujícího státního aparátu. Měli tak následovat československé vojsko, pobývající v tomto kraji od první poloviny téhož roku. Zatímco Slovensko bylo Čechům dobře známo i před rozpadem monarchie, o oblasti Uher osídlené Rusíny, respektive Ukrajinci se příliš nezajímalí a ocitali se tak do značné míry ve zcela neznámém světě.¹¹ Během prvního roku existence republiky sem přišly asi dvě desítky tisíc Čechů, nejprve sami, později často v doprovodu svých rodin. Až do jejich příchodu byla zdejší státní správa téměř výlučně v rukou Maďarů; ti pak byli postupně propouštěni, zvláště pokud nedokázali do určité doby složit zkoušku z českého nebo slovenského jazyka, případně pokud odmítli přísahat věrnost republice.¹² V prvních zážitcích Čechů ze setkání s novou zemí dominují především obrazy zdejšího zmatku a odlehlosti země: Už samotná cesta na Podkarpatskou Rus byla v roce 1919 pro mnohé dobrodružstvím. Vlakové spojení přes Ostravu nefungovalo, neboť koleje byly poškozeny během válečného konfliktu s Polskem a následnými povodněmi, takže se muselo cestovat přes Bratislavu. Podle vzpomínek pamětníků se Češi setkávali při průjezdu Slovenskem s nepřátelstvím maďarských železničářů.¹³ Ti, kteří pokračovali až na východ Podkarpatské Rusi, museli cestovat přes rumunské území. Cesta do Užhorodu trvala okolo čtyřiaadvaceti hodin, tedy podobně jako z Prahy do Paříže, jízda na východ Podkarpatské Rusi znamenala dalších osm hodin ve vlaku.

Po svém příjezdu se čeští úředníci museli naučit zdejší jazyk, nalézt bydlení, což bylo často velmi obtížné z důvodu bytové nouze, a začít zvládat administrativní povinnosti. Vedle těchto úkolů ale měli ještě dostatek času, aby novou zemi pozorovali, a někteří z nich začali ve formě novinových článků, brožurek nebo celých knih seznamovat české čtenářstvo se svými zážitky. Ne všichni Češi přicházející na Podkarpatskou Rus byli zcela nezkušení ve spravování cizích teritorií. Řada z nich dříve pracovala v rakouském státním aparátu v Bosně, která byla od roku 1878 protektorátem monarchie, další měli zkušenosti z rakouské Haliče nebo Bukoviny. Mnozí pak byli po návratu do vlasti vysláni právě na Podkarpatskou Rus.¹⁴ Příkladem osoby s touto biografií byl Jan Hrbek (1879–1938), vládní komisař Užhorodu (tedy

11 Blíže viz HOLEC, Roman: *Postoj Čechov a Slovákův k Rusínům v predvečer prvej svetovej vojny*. In: *Česko-slovenská historická ročenka 1997*. Brno, Masarykova univerzita 1997, s. 29–37.

12 Viz DRAHNÝ, Václav – DRAHNÝ, František: *Podkarpatská Rus, její přírodní a zemědělské poměry*. Praha, Ministerstvo zemědělství 1921, s. 106; MATOUŠEK, Karel: *Podkarpatská Rus: Všeobecný zeměpis se zvláštním zřetelem k životu lidu*. Praha, Česká grafická unie 1924, s. 97.

13 Viz LINEK, Josef: *Podkarpatská Rus: Úvahy a poznámky*. Třebechovice pod Orebem, Věstník lidovýchovy a samosprávy 1922, s. 40 n.

14 Viz *Vzpomínky průkopníků technické služby v zemi podkarpatoruské*. Užhorod, Odbor SIA 1933, s. 29.

nejvyšší představitel města) z let 1919 až 1927.¹⁵ Tito lidé byli ke zdejší službě motivováni nejen vlasteneckými apely, ale též nabídkou vyšších platů a rychlejšího kariérního postupu.¹⁶ Tyto výhody nebyly ale zdá se natolik významné, aby přiměly dostatek zkušených českých úředníků k podobnému kroku. Nabídnuté příležitosti proto spíše využívali mladí čeští úředníci, kteří nedokázali nalézt odpovídající pracovní zařazení v českých zemích nebo na Slovensku. Jejich nezkušenost ovšem byla pochopitelně překážkou kvalitního fungování státního aparátu. Naopak nikde není potvrzeno, že by byli státní zaměstnanci na Podkarpatskou Rus překládáni za trest, i když se v úřednickém slangu zdejší službě někdy říkalo po rakouském způsobu „štráfstace“.¹⁷

V českém psaní o Podkarpatské Rusi z prvních let republiky především dominuje snaha obhajovat připojení země k Československu jako legitimní a racionální krok a poukazovat na již dosažené úspěchy. V roce 1926 jeden pozorovatel jmenoval jako hlavní výsledky českého budování v těchto končinách „upravené dráhy, vyrovnané silnice, výstavné školy, uhlazená pole, odvodněná bahniska, čisté hostince, kavárny, hotely, přívětivé úřadovny, pohotové nemocnice, pošty, obchody“.¹⁸

Češi přítomní na Podkarpatské Rusi, s výjimkou sympatizantů radikální levice, nicméně většinou odmítali názor, že by země byla československou kolonií.¹⁹ Stylizovali se spíše do role vzdělavatelů a pomocníků, kteří mají „mnoho odpovědnosti bez jakýchkoli práv a výhod“, a zdůrazňovali, že jejich zdejší finanční investice o mnoho převyšují jejich zisky.²⁰ Často zazníval též argument, že to nebyli Češi, kdo chtěl připojení této země, ale že vyšli vstříc přání zdejších obyvatel²¹ a že spojení Podkarpatské Rusi s Československem je „geograficky přirozené“.²²

Aby Češi legitimizovali přiřazení Podkarpatské Rusi k nové republice, používali vedle poukazů na budoucí rusínskou samosprávu především dva diskurzy: první zdůrazňoval společné slovanství Rusínů a Čechoslováků, v protikladu k bývalým maďarským vládcům, a druhý českou vyspělost, která pomůže zemi modernizovat a zcivilizovat lépe, než by se to dařilo Maďarsku, Rumunsku či Polsku. V rámci tohoto diskurzu byli za právoplatné vládcy země považováni samozřejmě Rusíni,

15 Srv. HRBEK, Antonín: Jan Hrbek, vládní komisař Užhorodu. In: *Podkarpatská Rus: Časopis Společnosti přátel Podkarpatské Rusi*, roč. 23, č. 1 (2013), s. 10.

16 Viz KASÍK, Emil: Obrázky z Podkarpatské Rusi. In: *Nová doba* (9.3.1924), s. 3. (*Nová doba* byl sociálnědemokratický deník vycházející v Plzni.)

17 Viz SLEZÁK, Otakar: Naše malé Rusko. In: *Přítomnost*, roč. 6, č. 18 (9.5.1929), s. 277.

18 SKÁCELÍK, František: Podkarpatská Rus nedávno a dnes. In: *Lumír*, roč. 53, č. 10 (28.1.1926), s. 529.

19 Srv. *Zpráva Čs. červeného kříže za rok 1922*. Praha, Čs. červený kříž 1923, s. 39.

20 BOUDA, J.: Dělnická turistika. In: *Rozhledy*, roč. 9, č. 2 (14.1.1927), s. 3. (*Rozhledy* byly sociálnědemokratický týdeník vycházející v Hradci Králové.)

21 Viz KADLEC, K.: Podkarpatská Rus. In: *Národ*, roč. 4, č. 31–32 (1920), s. 232.

22 Podle autora *Národních listů* spadá tato země do přirozeného celku se Slovenskem lépe než kamkoli jinam. Jestliže to bylo uvěřitelné v případě hřebenu Karpat jako dělicí linie Podkarpatské Rusi od Ukrajiny, jako přirozenou hranici oddělující ji od Maďarska a Rumunska viděl „bahenní oblasti podél Tisy“ (DVORSKÝ, Viktor: Země Podkarpatská Rus. In: *Národní listy* (24.2.1927), s. 1.)

Problémy s ubytováním svých zaměstnanců na Podkarpatské Rusi řešil stát výstavbou „kolonií“ v tamních městech. Projektovány byly tak, aby tvořily kompaktní celky prostorově oddělené od stávajícího osídlení. Dobová pohlednice zachycuje takovou „kolonii“ v Solotině, místě známém svými solnými doly (zdroj: www.s-antikvariát.cz)

ale s tím že moc jim může být svěřena teprve tehdy, až dosáhnou vyšší kulturní úrovně. Ostatním národům na tomto území byl přisuzován status menšin. Rusíny tedy Češi nahlíželi na jedné straně jako sobě podobné (slovanští bratři), ale na druhé straně, kvůli jejich zaostalosti, jako odlišné. Tyto dvě vlastnosti pak plně legitimizovaly spojení Čechů a Rusínů v jednom státním svazku.

Představu zaostalosti měl podpořit též popis Podkarpatské Rusi jako *orientální* či *exotické* země. Tyto rysy byly však vnímány spíše jako vnucené působením Maďarů a Židů, což dávalo možnost se jich v budoucnu opět zbavit. Je také možné, že zdůrazňováním existence vlastního Orientu se Češi utvrzovali ve svém sebeobrazu západoevropanů, neboť k charakteristikám západoevropských zemí patřilo mít v Orientu koloniální državy.

Představy Orientu a zaostalosti se objevují prakticky ve všech českých zprávách z Podkarpatské Rusi. Hovoří se v nich například o „nekulturním východu naší republiky“, kde panuje „zmatek nad zmatek a orientální pestrost“²³ a „mnohé připomíná blízký orient“.²⁴ Přepadení českých zaměstnanců je komentováno slovy: „Ubít! zabít!

23 MATOUŠEK, K.: *Podkarpatská Rus*, s. 105 (viz pozn. 12).

24 NĚMEJCOVÁ-MĚKKÁ, Iva: *Podkarpatská Rus: Průvodce a stručný nástin zeměpisný*. Praha, Josef Uher 1932, s. 6.

Čistě podle osvědčených zásad Orientu.²⁵ „Nejsme v Čechách, odtud je do Asie blíže.“²⁶ Orientalismus zazníval i v označení opozičních poslanců zastupujících tuto zemi v Národním shromáždění za „křičící dervise“. ²⁷ Vyskytlo se též pojmenování „československá Bosna“, ²⁸ neboť tato země byla od konce 19. století v českém politickém diskurzu synonymem zaostalosti a politické nestability. ²⁹ Další hledali paralely v ještě vzdálenějším horizontu. Vojtěch Lev tvrdil, že Maďari vytvořili z Podkarpatské Rusi „kus nejtemnější Afriky“. ³⁰ Spíše pozitivně byl naopak konotován termín „československé Tahiti“, zdůrazňující krásy zdejší přírody, zejména pro malíře. Jednou se také objevilo označení „československá Kanada“, ³¹ odkazující na zalesněnost zdejšího území.

Orientální charakter byl také připisován mnoha obyvatelům nejvýchodnější části republiky. Jak psal jeden návštěvník: „Poloorientální povaha Podkarpatské Rusi uvedla sem četné Asiaty: Maďary, židy a cikány.“ ³² Považovat tyto etnické skupiny za asiatské bylo v českém diskurzu v této době velmi rozšířené. Dokonce i Tomáš Garrigue Masaryk sice odmítal antisemitismus, ale nerozpakoval se popisovat Maďarsko jako „mongolské“. ³³ Orientalistický a hluboce negativní stereotyp Maďarů se uplatňoval v českém psaní, zejména v beletrii, už od konce 19. století ³⁴ a prožitek první světové války a následné Maďarské republiky rad tento náhled ještě prohloubil.

Jak víme od Edwarda Saída, z evropské perspektivy je za podstatný znak Orientu považováno odlišné plynutí času. Orientální čas je pomalejší (ale někdy také zrychlený, až frenetický), je též neuspořádaný a chaotický. Buď není vůbec měřen, nebo jen velmi přibližně. ³⁵ Čeští úředníci a návštěvníci Podkarpatské Rusi si často stěžovali na neschopnost místních obyvatel vyjádřit se v přesných časových údajích. Například rusínské delegace u českých úřadů byly charakterizovány jako „rozvláčné

25 Čech na Podkarpatské Rusi – bez práv. In: *Podkarpatské hlasy*, roč. 1, č. 3 (17.1.1925), s. 2.

26 Četnictvo na Podkarpatské Rusi. In: *Tamtéž*, roč. 1, č. 29 (18.7.1925), s. 2.

27 Po volbách. In: *Právo lidu* (18.3.1924), s. 1.

28 NEČAS, Jaromír: Podkarpatská Rus a poslání sociální demokracie na východě republiky. In: *Nová doba* (1.5.1927), s. 6. Během 30. let se toto pojmenování vytrácí.

29 Viz Smutné poměry v Podkarpatské Rusi. In: *Československá republika* (11.7.1920), s. 1.

30 LEV, Vojtěch: *Brána na východ: Karpatská Rus*. Praha, Tiskový výbor Československé sociálně demokratické strany dělnické 1921, s. 16.

31 NAUMAN Jaroslav: Naši na Podkarpatské Rusi. In: *Přítomnost*, roč. 6, č. 41 (17.10.1929), s. 654.

32 MATOUŠEK, K.: *Podkarpatská Rus*, s. 82.

33 MASARYK, Tomáš Garrigue: *Nová Evropa: Stanovisko slovanské*. Praha, Doplněk 1994, s. 118. Masaryk také označoval Maďarsko za „stát bez hlubší kultury“ (*tamtéž*, s. 126) a „národ příliš aristokratický“ (*tamtéž*, s. 127).

34 Srv. BOROVIÁ, Vladimíra: Obraz Němců v české historické beletrii: 1890–1900. In: KLU-SÁKOVÁ, Luďa (ed.): *Obraz druhého v historické perspektivě*. (Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica, č. 1/1995.) Praha, Karolinum 1997, s. 11–39.

35 SAID, E.: *Orientalism*, s. 271 (viz pozn. 1).

a upovídané³⁶ a příliš početné (někdy je tvořila až stovka osob), takže by pro ně bylo vhodnější označení dav. Místní obyvatelé často neznali svůj přesný věk: „Data věku starců a stařen jsou nespolehlivá, neboť při ngramotnosti a neznalosti počtů nazývají zde mnohého starce již od sedmdesátého roku storočným.“³⁷ Českou nejistotu ohledně času prohlubovalo také používání různých kalendářů a přemíra všelijakých svátků, daná existencí tří početných náboženských denominací. Na nějaký svátek prý připadalo až sto třicet dní v roce, což bylo dvakrát více než v českých zemích a způsobovalo obtíže při organizaci veřejných prací.³⁸ Jiní si stěžovali na všeobecnou pomalost zdejšího života. Podle jednoho novináře má Rusín na všechno dost času a nejraději sní o různých záhadách a náboženských otázkách.³⁹ Podobnou orientální stereotypizaci Rusína jako odtrženého od skutečného života nalézáme i v povzdech, že zatímco žena-Rusínka je pracovitá, „muž, ten filosofuje, co by se mělo udělat, co ne, spekuluje, ale ruky k dílu nepřiloží“.⁴⁰ Stereotyp orientální nehybnosti, indolence či pasivity je patrný i v popisu požárů, jimž místní „zcela klidně přihlíží. Jest zajímavé, že zúčastní-li se kdo vynášení nábytku a záchranných akcí mimo hasiče, jsou to právě Češi.“⁴¹ Pomalost bývala při popisech Orientu ale doprovázena i líčením výbušného charakteru obyvatel a jejich sklonu k brachiálnímu násilí. Podobně je tomu i v případě Podkarpatské Rusi, kde se vyskytovaly popisy násilí při hospodských rvačkách nebo kde při debatách většího počtu lidí o politice údajně nebylo patrné, zda se perou, nebo jen živě gestikulují.⁴² I nejostřejší rvačka může být ale znovu vystřídána letargií a stoickým klidem: „Potkal jsem na cestě do Volovoje sánky, na kterých ležel starý muž, v obličejí měl samou modřinu, na oči neviděl, a na otázku, cože se mu stalo, bylo mně klidně odpověděno, že se popral a že mu nabili.“⁴³

Rusíni, Židé, Maďaři

Evropská postkoloniální studia rozlišují různé stereotypy mužských orientálců, jak je popisovali evropští návštěvníci, ale velmi často se objevují zejména tři typy: První z nich je prostý a civilizací nezkažený domorodec, který je nacházen v „primitivních“ kulturách objevených Evropany. Druhý je lstivý orientálec, zejména kupec, který je na jednu stranu ponížený, ale na druhou úskočný. Třetím typem je agresivní

36 KOCHANNYJ, Cyril: *O Podkarpatské Rusi*. Praha, Ministerstvo školství a národní osvěty 1929, s. 87.

37 MATOUŠEK, K.: *Podkarpatská Rus*, s. 69 (viz pozn. 12).

38 Viz KASÍK, E.: *Obrázky z Podkarpatské Rusi*, s. 3 (viz pozn. 16).

39 PEŠEK, Josef: *Kulturní poměry a osvětová práce v Podkarpatské Rusi*. Užhorod, Ždímal a Vetešníků 1921, s. 11.

40 Viz ZÁHRADA, Rudolf: Lidové umění na Podkarpatské Rusi. In: *Podkarpatská Rus: Týdeník Čsl. národní demokracie*, roč. 3, č. 23 (5.7.1927), s. 20.

41 Nezananá brázda. In: *Podkarpatské hlasy*, roč. 1, č. 11 (7.3.1925), s. 1.

42 Viz ZÁHRADA, R.: Lidové umění na Podkarpatské Rusi.

43 BUBNÍK, Josef: Středověk XX. století. In: *Rudé Právo: Večerník* (28.2.1924), s. 1.

orientálec, zejména válečník, spíše bojechtivý než bojeschopný. Zatímco první skupinu je třeba civilizovat, před druhými dvěma skupinami je třeba mít se na pozoru. Těmto skupinám jsou také připisovány nejružnější vlastnosti odlišné od evropské „normality“. Zatímco první skupina je v mnohém Evropanům morálně nadřazena, další dvě skupiny mají jednoznačně horší vlastnosti než Evropané. Stereotypy těchto tří skupin nalézáme i v dobovém českém vnímání obyvatel Podkarpatské Rusi.

Klasický stereotyp domorodců se objevuje v popise rusínské většiny, charakterizované pojmem „dobrý lid“, ačkoli je doprovázen i líčením bídy, zaostalosti a zkaženosti: „Lid je zde dobrosrdečný, rázovitý, ale neuvědomělý, kulturně zaostalý... Od malého dítěte do shrbené vrásčité stařenky vše je rázovité, vše vábí nezvyklou novotou, neboť snoubí se zde moderní civilizace s dávnověkem...“⁴⁴ K tomu přistupuje dojem spontánní až naivní přichylnosti zdejšího lidu: „Celkem lze říci, že republiku, pokud mu je tento pojem jasný, má upřímně rád a dává často srdečně najevo průchod této náklonnosti.“⁴⁵

Ve vztahu k Rusínům se občas objevuje i stereotyp domorodce jako rozeného sluhy. Například podle jednoho turistického průvodce z poloviny dvacátých let je dobré si najmout rusínského nosiče na toulky po horách, neboť „zná kraj, nese zavazadla, ví o kolibách a o jiném útulku i o pramenech, připraví oheň, je věrným průvodcem a sluhou“.⁴⁶ Někdy se o místních hovoří explicitně jako o „domorodcích“. Takto si pochvaloval rusínskou pomoc při svém putování v Karpatech referent ministerstva zemědělství Otakar Frankenberger: „Měli jsme sebou vždy nejméně jednoho domorodce, který vedl soumary a obstarával hrubší práce.“⁴⁷ Z představy „děti přírody“ plyne i stereotyp skromnosti a nenáročnosti: „Karpatský Rus má nepatrné požadavky... V pondělí, časně zrána, odchází gazda s tlumokem do práce, často na hodiny cesty vzdálené. Trochu ovčího sýra, hrouda másla, kus chleba a pytlíček kukuřičné mouky stačí gazdovi na živobytí na celý týden!“⁴⁸ Je pozoruhodné, že při českých popisech rusínského obyvatelstva se autoři téměř výlučně zaměřovali na venkovské vrstvy a opomíjeli rusínskou inteligenci. Pokud se v těchto líčeních objevila, delegitimizovaly ji odkazy na hungarofilskou nebo ukrajinoofilskou orientaci.

Tendence žurnalistů Podkarpatskou Rus exotizovat a folklorizovat byla dokonce občas kritizována jako škodlivá pro zdejší hospodářství, neboť čeští turisté pak nechtějí jezdit do tak bizarní země. „Někteří folkloristé a znalci národopisu nedovedou nám vylíčit tuto zemi jinak nežli posetou chudými roztrhanými chalupami a obyvateli v bílých ovčích kožiších,“ stěžoval si například redaktor *Národních listů*

44 NĚMEJCOVÁ-MĚKKÁ, I.: *Podkarpatská Rus*, s. 6 (viz pozn. 24).

45 KOČÍ, Bohumil: *Podkarpatská Rus: Její poměry hospodářské, kulturní a politické*. Praha, Čas 1922, s. 26.

46 KRÁL, Jiří: *Podkarpatská Rus*. Praha, vlastním nákladem 1924, s. 3.

47 FRANKENBERGER, Otakar: Napříč Podkarpatskou Rusí. In: *Věstník Klubu československých turistů*. Praha, Klub čsl. turistů 1925, s. 40.

48 HORA, Alois: *Podkarpatská Rus: Přehled poměrů karpatoruských*. Praha, Československý cizinecký úřad 1919, s. 11.

Antonín Pimper.⁴⁹ Je také pozoruhodné, že ve vztahu k podkarpatské lidové kultuře nacházíme vedle obdivného psaní i příklady velmi rezervovaného přístupu. Někteří autoři například nazývali zdejší kostelíky „dřevěnými kůlničkami“, ⁵⁰ hudbu charakterizovali jako „primitivní rozvedení prostého, až jednotvárného motivu“⁵¹ a nenacházeli pochopení ani pro zdejší lidový tanec, který prý „postrádá půvabu stejně jako hudba. Je to medvědí kolébání se dvou nebo tří osob promísené dupáním v taktu a výskotem.“⁵² Vedle toho se vyskytly pochyby o autentičnosti lidového umění: huculské kožíšky zdobené ornamentovými pásy prý pocházejí z manufaktur vlastněných Židy.⁵³

Negativní nahlížení na prosté Rusíny bylo patrné u těch českých zaměstnanců na Podkarpatské Rusi, kteří časem ztratili původní idealismus. V jejich pojetí nabývala na významu údajná rusínská lenost, neschopnost a zkaženost, zaviněná jejich bývalými maďarskými pány a Židy. Zdejší lid prý „není tak vytrvalý v práci, jako je lid náš“.⁵⁴ Země je sice krásná jako Švýcarsko, „jen inteligence a pŕle lidu švýcarského tu chybí“.⁵⁵ Byly slyšet hlasy, že Rusíni zneužívají český idealismus a zejména od Židů se naučili o všechno smlouvat a na všem se obohatit. Podle jednoho autora byli Rusíni paradoxně zkaženi maďarským velkorysým financováním školství, kvůli němuž chtějí také od Čechů všechno získávat zadarmo a za nic neplatit.⁵⁶ (Jde však o ojedinělou výtku toho druhu, všeobecně bylo sdíleno naopak klíše o Maďarech, kteří drželi místní obyvatelstvo záměrně v nevědomosti.) Někteří komentátoři pak dokonce zdejším českým úředníkům doporučovali nehrát si za každou cenu na demokraty, neboť by tak mohli oproti bývalým maďarským vládcům s jejich panskými zvyky snadno ztratit autoritu u místních.⁵⁷

Vnímání Rusínů jako v zásadě „dobrého lidu“, který byl jen zbídačen a zkažen svými pány, někdy ovšem střídala naprostá deziluze. Pravicové *Národní listy* tak již v roce 1921 otevřeně psaly, že je třeba přiznat, že za problémy Podkarpatské Rusi nemůže jen bývalá uherská vláda, ale též „povaha rusínského lidu“: „Jest načas, aby se jednou i v tomto směru řekla pravda. Rusíni vcelku jsou neteční, líní a neuvěřitelně oddaní alkoholu. (...) Obdělávání polí jest tak povrchní, že mnohdy se nerozezná pole od úhoru ... odstraňování plevelu jest pro Rusína již příliš mnoho práce. (...) Domácnost rusínská odpuzuje hroznou špínou. (...) Na opravu stavební Rusín nepomýšlí. (...) Vášnivá touha rusínského obyvatelstva po alkoholu jest

49 PIMPER, A.: Hospodářské a jiné problémy Podkarpatské Rusi. In: *Národní listy* (4.12.1924), s. 1.

50 MAKOVSKÝ, S. K. [MAKOVSKIJ, Sergej K.]: *Lidové umění Podkarpatské Rusi*. Praha, Plam-já 1925, s. 23.

51 MATOUŠEK, K.: *Podkarpatská Rus*, s. 143 (viz pozn. 12).

52 HORA, Alois: *Uherská Rus za války a v míru*. Praha, Československý cizinecký úřad 1919, s. 15.

53 *Lidové umění na Podkarpatské Rusi*. In: *Podkarpatské hlasy*, roč. 1, č. 28 (4.7.1925), s. 1.

54 PIMPER, A.: Hospodářské a jiné problémy Podkarpatské Rusi.

55 CHOTEK: *Karpatská Rus*. In: *Národ*, roč. 3, č. 47 (1919), s. 537.

56 Viz PEŠEK, J.: *Kulturní poměry a osvětová práce v Podkarpatské Rusi*, s. 12 (viz pozn. 39).

57 Viz LINEK, J.: *Podkarpatská Rus*, s. 35 (viz pozn. 13).

všeobecně známa. Snad žádný jiný národ není takovou měrou stížen touto vášní jako Rusín. (...) Každý vydělaný groš Rusín svědomitě propil. Za pálenku prodá Rusín poslední kus obleku, ženu, děti i sám sebe. (...) Jako donucujícího prostředku k opravě cest používá se s úspěchem odnětí přídělu rumu.⁵⁸ Ačkoli v zemi žijí i němečtí osadníci, kteří jsou pilní a spořádaní a mohli by být vzorem ostatním, Rusíni „hospodaří dále po svém, spokojující se s tím, že na Šváby nadávají a jim jejich blahobyt závidí“.⁵⁹

Také další autoři odmítali představu v zásadě „dobrého lidu“ a zdůrazňovali negativní vlastnosti rusínských obyvatel: servilitu a pokoru smíšenou s konzervativním odporem k reformám,⁶⁰ nedůvěřivost, úskočnost a prospěchářství,⁶¹ primitivní vychytralost. Například nepodepsaný publicista *Českého slova* místním vyčítal, že se dají při volební kampani kupovat za kořalku, na což mu odpovídali, že „budou sice pít ode všech, ale nakonec voliti podle svého přesvědčení“.⁶² Občas se vyskytly i popisy rusínské agresivity. Četníci zvyklí z Čech, že jediné slovo stačí, „aby se každý sklonil před autoritou zákona“, se podle svých slov báli „zakročovati a pořádek zjednávati mezi takovými kořalkou či dřevěným anebo denaturovaným lihem rozběsněnými lidmi, kteří do sebe buší olověnkami nebo sekýrami“.⁶³

Podle postkoloniálních studií se evropský orientalismus často uchýloval také k infantilizaci Neevropanů.⁶⁴ Příklady takového přístupu najdeme i v dobovém českém zájmu o Podkarpatskou Rus. Podle jednoho místopisného pojednání z počátku dvacátých let Rusín podobně jako mimoevropští divoši „miluje velmi jablonecké zboží a galanterní cetky“.⁶⁵ Jiný publicista varoval s poukazem na infantilitu obyvatel před zaváděním demokracie v této zemi: „Hlasovací lístek v rukou negramotného voliče stává se břitvou v rukou dítěte.“⁶⁶ Podle tohoto autora Rusíni například nedokáží dlouho poslouchat přednášku a skáčou mluvčímu do řeči.⁶⁷ Představu o naivitě či infantilitě podkarpatských voličů sdílelo i sociálnědemokratické *Právo lidu*: „Velká část tamního voličstva není s to významu voleb a politického života pochopiti.“⁶⁸ Na druhé straně zaznívaly názory, že místní lidé se až příliš nadchli politikou pod českou správou a že zapomínají kvůli tomu pracovat. Z toho plynulo nabádání, že „to, čeho Podkarpatská Rus od nás potřebuje nejméně, je politika“, a vyzdvihování

58 Z Podkarpatské Rusi. In: *Národní listy* (22.6.1921), s. 1.

59 Tamtéž.

60 CHOTEK: Karpatská Rus.

61 HORA, A.: *Uherská Rus za války a v míru*, s. 14.

62 Volební kampaň na podkarpatské Rusi. In: *České slovo* (5.3.1924), s. 1.

63 Podkarpatoruské četnictvo a jeho speciální situace. In: *Podkarpatské hlasy*, roč. 5, č. 11 (17.3.1929), s. 1.

64 Viz SHARP, Joanna P.: *Geographies of Post-colonialism: Spaces of Power and Representation*. London, Sage 2008.

65 KOČÍ, B.: *Podkarpatská Rus*, s. 42 (viz pozn. 45).

66 MATOUŠEK, K.: *Podkarpatská Rus*, s. 122 (viz pozn. 12).

67 Tamtéž.

68 Po volbách. In: *Právo lidu* (18.3.1924), s. 2.

Bída a nepořádek podkarpatských vsí byly častým tématem českého psaní (repro z publikace Marie Novákové Cikáni v Užhorodě. Praha, b. n. 1949)

„práce pozitivní“ jako jejího protikladu.⁶⁹ Je zřejmé, že slovo „politika“ má zde velmi negativní konotaci a znamená totéž co hašteřivost a plané žvanění, na rozdíl od pojmu „demokracie“, který však v této úvaze nebyl použit.

Také celá země byla popisována pomocí metafory dítěte, jako „nevlastní, ale nám milé dítě, které jsme vzali na vychování“.⁷⁰ Tato metafora odrážela přesvědčení části Čechů počátkem dvacátých let, že česká správa Podkarpatské Rusi je pouze dočasná a že toto území by jednou, až se zdemokratizuje, mělo být předáno Rusku. Jeden autor například v roce 1921 prohlašoval, že „podmínky pro Podkarpatskou Rus budou v Rusku o hodně lepší než v našem státě“, ⁷¹ a pokud jednoho dne Češi předají toto „dítě“ velkému východnímu sousedu v dobrém stavu, upevní se tím pro Čechy nejdůležitější věc, totiž přátelství s Ruskem. Požadavek, aby Československo odevzdalo toto území Rusku, jakmile s ním získá společné hranice, se objevuje počátkem dvacátých let u řady autorů.⁷²

69 ŠÍP, Ladislav: Pro pozitivní práci na Podkarpatské Rusi. In: *Národní politika* (23.7.1923), s. 1.

70 DRAHNÝ, Václav: *Zemědělské poměry v Podkarpatské Rusi*. Užhorod – Praha, Ždímal a Vetešník 1921, s. 25.

71 DRAHNÝ, V. – DRAHNÝ, F.: *Podkarpatská Rus, její přírodní a zemědělské poměry*, s. 106 (viz pozn. 12).

72 Viz např. ŽDÁRSKÝ, C.: Vnější a vnitřní nepřátelé. In: *Národ*, roč. 3, č. 41 (1919), s. 483; KADLEC, K.: Podkarpatská Rus. In: *Tamtéž*, roč. 4, č. 31–32 (1920), s. 233.

Zaostalost Rusínů se v představách Čechů spojovala i s jejich nerozvinutým národním vědomím a etnografickou rozmanitostí. Češi se nedomnívali, že by bylo možné Rusíny – na rozdíl od Slováků – zahrnout do československého národa (pouze jednou jsem se v dobové publicistice setkal s názorem označujícím Rusíny za jeden ze slovenských „kmenů“).⁷³ Obtížně přitom chápali, že pro Rusíny byla otázka náboženské příslušnosti daleko důležitější při utváření jejich kolektivní identity než otázka jazyka. Mínění o nedostatečné míře konstituce rusínského národa podporovala existence různých etnografických skupin na Podkarpatské Rusi, nazývaných dobovým jazykem „kmeny“: Bojků, Lemků a Huculů. Vůči poslední skupině, v rámci níž se zachovaly nejsilnější folklorní tradice, vyjadřovali Češi takřka bezvýhradný obdiv, jak to ilustruje následující citát: „Huculové ... vynikají uměleckou tvořivostí, energií a samostatností.“⁷⁴ Jestliže chtěl turista poznat skutečnou lidovou kulturu, bylo mu doporučováno navštívit huculskou oblast. Naopak Bojkové byli považováni za nejzbláčenější a nejzaostalejší „kmen“ Rusínů a Lemkové byli situováni někam mezi obě skupiny. Další rozlišování probíhalo mezi obyvateli hor (*Verchovinci*) a nížin (*Dolňane*). Pochopitelně „Vrchovinec žije vzdálen světa, v horách, vede těžký život, je duševně i tělesně zaostalý. Dolňan je lépe situován, je duševně i tělesně vyspělejší.“⁷⁵

Vůči Rusínům, a zejména Huculům – stejně jako vůči Židům a Romům – používali čeští autoři silně biologizující diskurz. Nepopisovali tedy pouze jejich zvyky a vlastnosti, ale též jejich tělesný vzhled či zdraví, a nerozpakovali se dokonce ani vynášet soudy o jejich intelektu. Autoři zejména knižních publikací seznamují s barvou jejich očí a vlasů, tvarem nosu a celé postavy nebo s výrazem tváře. Personifikací skupiny zde bývá pochopitelně především dospělý muž. Popisy Rusínů a jejich těl varíují mezi nadšeně, někdy až homoeroticky vyličenými Huculy a zbídačenými, nemocnými Lemky. Jeden návštěvník popisuje Huculy jako muže „statného a vysokého vzrůstu (průměr 167 centimetrů), světlých zraků a tmavých vlasů“.⁷⁶ Další autor dodává: „Barva jejich očí jest největším dílem světlá, sivá a modrá (75 %) a nejméně hnědá, vlas převážně jest temný, hnědý a jen malou měrou světlý (asi 13 % všech karpatoruských Huculů), což také svědčí o značném přimíšení elementů cizích, neslovanských.“⁷⁷ Třetí v Huculech viděl „statné chlapíky, zdravě rostlé ... silné vysoké postavy, černých velkých očí, orličího nosu a tmavých vlasů. Již zevnějšek je výrazem mužné síly, slovanského charakteru a odhodlání.“⁷⁸ Na druhou stranu Bojkové prý „proti Huculům jsou slabší tělesné konstrukce a menší duševní vyspělost, zaviněné nedostatečnou výživou, nemocemi a přílišnou oddaností k lihovinám“.⁷⁹

73 Viz HARTL, Antonín: *Kulturní život osvobozené Podkarpatské Rusi*. Praha, Grafické, knihařské a nakladatelské družstvo 1924, s. 22.

74 KRÁL, J.: *Podkarpatská Rus*, s. 62 (viz pozn. 46).

75 NĚMEJCOVÁ-MĚKKÁ, I.: *Podkarpatská Rus*, s. 19 (viz pozn. 24).

76 MATOUŠEK, K.: *Podkarpatská Rus*, s. 82.

77 KRÁL, J.: *Podkarpatská Rus*, s. 62.

78 LINEK, J.: *Podkarpatská Rus*, s. 22 (viz pozn. 12).

79 RICHARD, D. [DUŠEK, Richard]: *Podkarpatská Rus jindy a nyní: Politické a hospodářské náčrtky z Podkarp. Rusi*. Mukačevo, b. n. 1927, s. 62.

Na rozdíl od četných popisů líných a smyslných orientálek nám něco podobného z Podkarpatské Rusi chybí, což je snad vysvětlitelné vnímáním Rusínů i přes určité orientální rysy jako „slovanských bratrů“. Smyslnost byla přisuzována pouze cikánské hudbě a Maďarkám, které se prý oblékají „koketně“.⁸⁰ Užhorod, jenž byl počátkem dvacátých let velmi výrazně maďarský, komentátor *Práva lidu* v souladu s tímto stereotypem označil za „město žhavé, smyslné, líné a kupčící, a kdyby nebylo toho, že jest administrativním středem země, připomínalo by mi rovnou parazita“.⁸¹

Popisy těl i vlastností Židů byly podobné jako v případě Bojků velmi negativní, a zejména autoři publikující v katolickém tisku zaujíмали antisemitské postoje, zatímco publicistika levicová a středová se jim vyhýbala. Zároveň je ale zřejmé, že české návštěvníky, znající pouze asimilované Židy české, místní Židé svým nezvyklým vzhledem fascinovali. Podle dobových popisů byli hluboce odlišní od ostatních obyvatel Podkarpatské Rusi nejen svým oblečením či barvou vlasů, ale i samotnou tělesnou konstitucí: „Žid odlišuje se již tělesně, neboť náleží sice k plemeni světlému čili bílému, ale k rase, čeledi semitské, takže ho poznáš na první pohled: slabá tělesná soustava, tmavý nebo rezavý vlas a vous, orientální výraz očí, mocně založený nos, povyhrnuté a masivní rty.“⁸² Aby se návštěvníci Podkarpatské Rusi vyhnuli nařčení z antisemitismu, přebírali někdy tvrzení maďarských antisemitů, že podkarpatští Židé jsou ve skutečnosti Chazary, kteří přišli do země teprve nedávno.⁸³

Charakter Židů se podle antisemitů vyznačoval kombinací záludnosti a podlézavosti. Židovská záludnost prý ztotožnila celý rusínský lid a vytvořila jeden z největších sociálních problémů země, který musí Češi vyřešit. Uplatňuje se zde obvyklé klišé Židů stahujících zemědělské obyvatelstvo díky jeho náklonnosti k alkoholu do dlužního otroctví a nechýbí ani metafora Žida-pavouka, chytajícího do svých tenat Rusíny-mouchy: Žid „podplácí a lichváří; ubohého Rusína strhne svou vypočítavou zchytralostí, bezmeznou lichvou a zrádným alkoholem v připravená osidla, z nichž Rusín se již nevymotá, a stává se skutečným otrokem v rukou bezohledného žida“.⁸⁴ Žid „ovládá Vrchovinu a její zbídačelý lid úplně. (...) Skupuje za pakatel dobytek a alkoholem připravuje Rusína o poslední groš, strhne jej svojí chytrostí, vypočítavostí a lichvou do nezměrné bídy.“⁸⁵ Čeští publicisté nicméně občas také oceňovali jejich pracovitost a inteligenci: „Žid je pilný, příčinlivý, ponejvíce obchoduje, provozuje řemeslo, či pracuje na poli.“⁸⁶ Jejich učenlivost cizím řečem si sice zasloužila uznání, ale zároveň byla vnímána jako podezřelá.⁸⁷ Vůči svým novým českým pánům jsou prý podlézaví a zdraví je už z dálky svým „nazdar!“, ale nedalo se jim důvěřovat.

80 Z Podkarpatské Rusi: Flancmajoři. In: *Večerník Práva lidu* (6.3.1924), s. 1.

81 VACHEK, Emil: Užhorodský feuilleton. In: *Právo lidu* (9.3.1924), s. 1.

82 MATOUŠEK, K.: *Podkarpatská Rus*, s. 91.

83 Chazaři a židé. In: *Rozvoj*, roč. 39, č. 13 (25.3.1932), s. 4. (*Rozvoj* byl „týdeník českých pokrokových židů“ a vycházel v Pardubicích.)

84 MATOUŠEK, K.: *Podkarpatská Rus*, s. 92 n.

85 NĚMEJCOVÁ-MĚKKÁ, I.: *Podkarpatská Rus*, s. 20.

86 *Tamtéž*.

87 MATOUŠEK, K.: *Podkarpatská Rus*, s. 92.

Mnozí pozorovatelé kladli Židy do jedné kategorie s Maďary jako „destruktivní a podvrtný element“⁸⁸ a používali označení „maďarsko-židovský“, což je překvapivé, neboť ve sledovaném období existoval v Maďarsku mimořádně silný antisemitismus. Jenom menšina hlasů zdůrazňovala loajalitu tohoto etnika⁸⁹ nebo jeho příklon k moderním hodnotám pod vlivem vzniku Československé republiky, projevující se například v demokratizaci života židovských obcí.⁹⁰ V české publicistice dvacátých let se ovšem nejednou rozlišovalo mezi ortodoxními a reformními (sionistickými Židy). Právě ortodoxní Židé byli vnímáni jako největší překážka modernizace.⁹¹

Druhou často tematizovanou skupinou považovanou za nepřátelskou byli v českém diskurzu o Podkarpatské Rusi Maďaři. Při jejich popisech se Češi zpočátku zaměřovali na bývalé maďarské vládcy či maďarské elity a naopak si nevšimli maďarského zemědělského obyvatelstva usedlého v podkarpatské nížině. Dřívější maďarský vládce byl charakterizován jako „nadutý“, „chlubný“, „skvělý“.⁹² „Maďarský duch povrchnosti a teatrálnosti“⁹³ vyjadřoval vnější lesk kontrastující s neschopností vládnout v zájmu lidu a zakrývajícím skutečnou nekulturnost. Maďarské ženy byly prý sice módně oblečeny, maďarské kavárny a úřady nádherné, ale města obývaná Maďary neměla evropské veřejné záchody a kanalizaci. I přes vnější lesk byli maďarští úředníci vnímáni jako neschopní, takže jsou dnes zatlačováni „českým úředníkem, českým inteligentem, jenž svou bystrostí a schopností maďarského kolegu daleko předstihuje“.⁹⁴ Maďarská vláda byla charakterizována jako „režim krutý, doslovně asijský a absolutistický“.⁹⁵ V ústředním sokolském časopise bylo dokonce možné číst, že „násilí maďarské překonává všecou surovost poznanou v novodobých dějinách evropských“.⁹⁶ Autor článku, český lékař píšící o první návštěvě delegace sokolů na východě republiky, si ani neodpustil dát najevo škodolibost z porážky Maďarů: „Není a nebylo jistě krásnějšího pocitu pro každého účastníka zájezdu [než] viděti osvobozené, volně si oddechující obyvatelstvo Slovače a Podkarpatské Rusi a zároveň utrpně patřiti na pokořené, kdysi tak mocné Maďary a Maďarony!“⁹⁷ Dějiny země pod maďarskou vládou byly popisovány stereotypně jako „tisíc let útlaku a vysávání“, což kontrastuje s pohledem dnešních historiků, například Yeshayahu (Ješajahu) Jelinka, který hovoří o „relativně příhodné ekonomické situaci během posledních let maďarské vlády“.⁹⁸ „Maďarský nepřítel“ nebyl

88 DRAHNÝ, V. – DRAHNÝ, F.: *Podkarpatská Rus, její přírodní a zemědělské poměry*, s. 32 (viz pozn. 12).

89 „Židé jsou také, až na malé výjimky, elementem, který republice není nepřátelský.“ (PIMPER, A.: *Hospodářské a jiné problémy Podkarpatské Rusi* – viz pozn. 49.)

90 Mladým Rusínům. In: *Podkarpatské hlasy*, roč. 1, č. 35 (12.5.1925), s. 1.

91 Židé na Podkarpatské Rusi. In: *Podkarpatská Rus*, roč. 3, č. 23 (29.11.1927), s. 1.

92 MATOUŠEK, K.: *Podkarpatská Rus*, s. 206 n.

93 Američti Rusíni. In: *Podkarpatské hlasy*, roč. 1, č. 23 (15.4.1925), s. 2.

94 Z Podkarpatské Rusi: Flancmajoři (viz pozn. 80).

95 Volby na Podkarpatské Rusi. In: *Národní politika* (4.3.1924), s. 1.

96 BARTONÍČEK, Václav: O významu zájezdu sokolského na Slovensko a Podkarpatskou Rus r. 1921. In: *Sokol*, roč. 47, č. 11–12 (1921), s. 233.

97 Tamtéž, s. 232.

98 JELINEK, Y. A.: *The Carpathian Diaspora*, s. 125 (viz pozn. 9).

ale na rozdíl od „nepřítele židovského“ pro dobovou českou publicistiku tolik viditelný, neboť odešel ze svých úřadů, emigroval do Maďarska nebo se svým vzhledem nápadně neodlišoval od ostatních obyvatel.

Od poloviny dvacátých let se české popisy podkarpatských Maďarů odvracely od jejich elit a začaly se více zabývat zdejšími drobnými rolníky, kteří byli oceňováni jako „národně i politicky uvědomělí, materiálně dosti dobře situovaní, gramotní“⁹⁹ a stavěni do kontrastu k maďarským elitám i „líným“ Rusínům. Podle týdeníku *Podkarpatské hlasy* v roce 1925 byla maďarská inteligence nacionalistická, ale „maďarský sedlák, kterému tato výchova chybí, namnoze se již spřátelil s novým stavem, a jest známou věcí, že maďarské vesnice nejochotněji plní nařízení úřadů a nejradostněji se hlásí k vojenské povinnosti“.¹⁰⁰ V roce 1929 popisoval časopis *Přítomnost* maďarské rolníky jako „pilné, poctivé, mírumilovné a pořádkumilovné, bez sympatií k nepřátelské agitaci maďarské inteligence“.¹⁰¹ Podobně jako v českých představách o Rusínech se začal i zde vytvářet protiklad mezi „dobrým lidem“ a „nepřátelskou inteligencí“.

Romové a Němci, další dvě etnika na Podkarpatské Rusi, nebyli řazeni k „nepřátelským“ skupinám, jelikož k nim nepatřilo více než jedno či dvě procenta obyvatel. Jejich etnografická odlišnost od rusínské většiny je nicméně činila atraktivní pro popisy českých návštěvníků. Podkarpatsští Němci v nich vystupovali jako pracovití a pořádní lidé, dokonce se jim dostalo uznání, že jsou „jedinými opravdu dobrými hospodáři ... kteří vesměs se domohli značného blahobytu“.¹⁰² Napjatý vztah k českým Němcům měl ale za následek, že Češi si i vůči jejich podkarpatským krajanům zachovávali odstup. Romové představovali podobně jako Židé skupinu, která české pozorovatele fascinovala svou exotičností a „zaostalostí“, jež se jim zdála ještě horší než u Bojků. Podobně jako v případě Židů a rusínských etnik vůči nim Češi uplatňovali biologizující diskurz: „Cikánské tělo rychle dospívá v bujnou svěžest mládí, ale předčasně ustupuje, zvláště u žen, stařecké beztvarosti.“¹⁰³ Vedle bídy,

Antisemitsky stylizovaná obálka českého překladu knihy V zemi Chazarů využívá klasický motiv uchvacujícího židovského pařátu (M. Bartha: V zemi Chazarů. Mukačevo, vlastním nákladem 1927)

99 Poměry na Podkarpatské Rusi. In: *Národní politika* (20.2.1925), s. 2.

100 Mladým Rusínům (viz pozn. 90).

101 SLEZÁK, O.: Naše malé Rusko, s. 278 (viz pozn. 17).

102 Z Podkarpatské Rusi (viz pozn. 58).

103 Viz MATOUŠEK, K.: *Podkarpatská Rus*, s. 89.

nepořádku a špíny byla ve vztahu k Romům pozitivněji tematizována jejich hudba, která byla nazývána „svádívou“ a spojována s prostředím hospod.

Komunisté, řečtí katolíci, ukrajinští nacionalisté

Vedle Maďarů a Židů vnímala česká většinová publicistika ve dvacátých letech jako nepřátelské ještě tři další skupiny obyvatel Podkarpatské Rusi, definované tentokrát nikoli na základě jejich etnicity, ale politického zaměření: komunisty, řeckokatolic-kou církev a ukrajinské emigranty. Zdejší komunisté v ní byli zobrazováni jako divocí demagogové a agitátoři, kteří nabízeli lidem nemožné, „naslibovali hory doly“.¹⁰⁴ Češi si uvědomovali popularitu, které se těšila v očích mnoha Rusínů bolševická revoluce, Maďarská republika rad i postup Rudé armády do střední Evropy v roce 1920. Pod vlivem těchto událostí i domácích sociálních problémů získali komunisté v prvních volbách na Podkarpatské Rusi, konaných v roce 1924, třicet devět procent hlasů. Podle různých odhadů se zdá, že získali početné příznivce nejen mezi chudými Rusíny, ale ještě více mezi zdejšími Maďary a Židy.¹⁰⁵ V národnědemokratické „revue českého nacionalismu“ *Národní myšlenka* se poté dokonce objevil návrh vyhlásit volby za neplatné, s odůvodněním, že „demokracie nesmí být nikdy přednější naší politice než blaho národa a republiky ... zájem národa a státu musí nám být nade vše, i nad demokracii, stane-li se mu nebezpečnou“.¹⁰⁶

Někteří Češi dávali na základě výsledků voleb z března 1924 najevo zklamání nad „nevděčností“ Rusínů. V konzervativním časopise *Lumír* se tak psalo, že kdo hlasoval pro komunisty, „hlasoval vlastně proti tomu, aby k jeho selu vedla řádně válcovaná silnice anebo aby v jeho okresním městě fungovala řádně vybavená nemocnice“.¹⁰⁷ Podobně situaci hodnotil sociálnědemokratický deník *Právo lidu*, který navíc nešetřil despektem vůči voličům na Podkarpatské Rusi: „Včerejší den nanovo potvrdil, že komunisté mají šance tam, kde se volič nachází na nízkém kulturním stupni... Podkarpatská Rus je typická země primitivů, je to rybník, v němž komunista bude vždy nejlépe rybařit. Panu Hakenovi směje se v Čechách každé dítě, karpatoruský gazda a chudšas naslouchá mu ještě s otevřenými ústy.“¹⁰⁸ Jako další vysvětlení zdejšího úspěchu komunistů se zdůrazňovalo, že jsou finančně podporováni bohatými Maďary a Židy.¹⁰⁹ Dosažené výsledky byly také přičítány komunistickým volebním trikům (například že se chytré přihlásili k volbám jako první a získali tak volební

104 NĚMEJCOVÁ-MĚKKÁ, I.: *Podkarpatská Rus*, s. 23 (viz pozn. 24).

105 Podle ekonoma Jiřího Slámy, který analyzoval tamní volební výsledky z roku 1935, komunisté získali 18 procent rusínských hlasů, 37 procent maďarských a 51 procent židovských. Lze se domnívat, že tyto podíly byly podobné i v předchozích volbách. Blíže viz SLÁMA, Jiří: Die Parlamentswahlen im Jahre 1935 in Karpatorussland. In: *Bohemia*, roč. 29, č. 1 (1988), s. 34–49, zde s. 43.

106 Vina vlády na prohraných volbách. In: *Národní myšlenka*, roč. 3 (1923–1924), s. 207.

107 SKÁCELÍK, F.: Podkarpatská Rus včera a dnes, s. 529 (viz pozn. 18).

108 Beskidovy volby. In: *Právo lidu* (17.3.1924), s. 1.

109 Volby na Podkarpatské Rusi. In: *Venkov* (18.3.1924), s. 1.

číslo jedna, díky čemuž jim připadly hlasy mnoha nevzdělaných voličů, nebo že nalévali voličům více než jiní kořalku).¹¹⁰

Někteří publicisté ale připouštěli, že hlavní příčinou volebního úspěchu KSČ mohou být závažné sociální problémy země a selhání pražské administrativy. Autor národněsocialistického deníku *České slovo* dokonce sebekriticky psal: „...nedovedli jsme zdejšími lidu opatřit podmínky ku skrovnému životu ani v té míře, v jaké mu jich poskytovali Maďaři již před válkou...“¹¹¹ Také *Právo lidu* odmítalo vše svádět na bývalý maďarský režim.¹¹² Vyskytly se i odsudky vlastní arogance: „Musíme dbáti vůle lidu, šetřit jeho přání, nikoliv hledět na něj jako na materiál, z kterého můžeme udělati, co budeme chtít...“¹¹³ Český stranický tisk rovněž spatřoval hlavní chyby v politice stranických konkurentů: *Právo lidu* v politice agrárníků, *České slovo* v politice sociálních demokratů. Komunisté jako významná nepřátelská skupina z většinové české publicistiky mizí ve druhé polovině dvacátých let, jelikož tehdy jejich podpora ve společnosti výrazně poklesla (na třicet procent ve volbách roku 1925 a patnáct procent v roce 1929), a teprve hospodářská krize jim opět získala nové voliče (pětadvacet procent v roce 1935).

Ve vztahu k řeckokatolické církvi pociťovali Češi od počátku nedůvěru, neboť ji považovali za instituci kolaborující s maďarskými vládci a vykořisťující místní obyvatelstvo. Český odpor vůči řeckokatolické církvi prohloubilo, že se její nejvyšší představitel, užhorodský biskup Alexander Papp odmítl setkat s prezidentem Masarykem během jeho první návštěvy na Podkarpatské Rusi v roce 1920.¹¹⁴ V české reflexi se poté objevuje stereotyp lenivých, nevzdělaných a požívačných popů.¹¹⁵ Příčinou tohoto postoje nebyla jen prouherská politika církve, ale též antikatolické postoje mnoha Čechů, kteří přisuzovali zdejším řeckým katolíkům stejnou úlohu jako domácím katolíkům římským. Pravoslaví mělo v jejich očích na Podkarpatsku podobný osud jako v Čechách husitství a expanzi řeckokatolické církve v 17. století pokládali za dobu pobělohorského temna.¹¹⁶ Popřevratovou konverzi asi pětiny řeckých katolíků k pravoslaví mnozí Češi vítali, přirovnávali ji k založení Československé církve a označovali za návrat Rusínů k jejich skutečným ruským kořenům.¹¹⁷ Řeckokatolické církve se zastával pouze český katolický tisk, který tvrdil, že její věřící i kněží jsou vůči československému státu loajálnější, než se obvykle předpokládá. Katolický tisk také zdůrazňoval autoritu řeckokatolických

110 Volby na Podkarpatské Rusi. In: *České slovo* (21.3.1924), s. 2.

111 Podkarpatská Rus a Československo. In: *Tamtéž* (16.3.1924), s. 1.

112 Volby v Podkarpatské Rusi. In: *Právo lidu* (19.3.1924), s. 1.

113 Podkarpatská Rus a Československo.

114 Hierarchie na Podkarpatské Rusi. In: *Rozmach: Čtrnáctideník pro politiku a národní kulturu*, roč. 2, č. 5 (1924), s. 30.

115 Viz LINEK, J.: *Podkarpatská Rus*, s. 8 (viz pozn. 13).

116 Viz DRAHNÝ, V. – DRAHNÝ, F.: *Podkarpatská Rus, její přírodní a zemědělské poměry*, s. 35 (viz pozn. 12).

117 Viz SLÁMA, J.: *Die Parlamentswahlen im Jahre 1935 in Karpatorussland*, s. 38 (viz pozn. 105).

kněží mezi lidem a nebezpečí, že pokud by ji Češi potlačovali, podbívali by tím váhu celého státního aparátu.¹¹⁸

Třetí skupinou na Podkarpatské Rusi, kterou vnímali Češi postupem času jako nepřátelskou, byli ukrajinští nacionalističtí emigranti. Jednalo se o několik tisíc osob, především příslušníků inteligence, původem buď ze sovětského Ruska, zmítaného občanskou válkou, nebo z polské Haliče.¹¹⁹ Krátce po roce 1918 odešli do Československa a na Podkarpatské Rusi našli zaměstnání hlavně jako učitelé, neboť odchodem Maďarů se uvolnilo mnoho míst a kvalifikovaných Čechů nebyl dostatek. Ukrajinská emigrace se zde snadno prosazovala zejména ve vedení různých kulturních spolků a politických stran, jelikož jí bylo zdejší prostředí blízké. Ukrajinští emigranti získávali podle českých pozorovatelů snadněji autoritu u místních obyvatel než Češi, často ji ale nevyužívali k posilování československého státu, nýbrž k agitaci pro budoucí stát ukrajinský. Velmi záhy proto začali být pokládáni za nebezpečnou skupinu, zneužívající pohostinnost Československé republiky.¹²⁰ Čeští učitelé si stěžovali, že jejich ukrajinští kolegové rozšiřují mezi žáky ukrajinské nacionalistické tiskoviny, kde se prý píše, že „Čechové jsou dlouholebečnou, poslovanštělou mongolskou rasou, kdežto Ukrajinci jsou nejkrásnějším národem světa“.¹²¹ Český ředitel školy psal o svých ukrajinských podřízených: „Jsou vychytralí jak lišky a své rejdy dovedli tak maskovati, že teprve až poslední týden podařilo se mi zachytiti zahraniční dětský časopis, který dávali podloudně dětem čísti, v němž jen o veliké Ukrajině byla řeč a o vládě cizáků a vrahů.“¹²² Novinář *Národní myšlenky* dokonce Ukrajince obviňoval ze spolčování s Němci a nazýval je „odvěkými nepřáteli Slovanstva“.¹²³ V důsledku střetů s ukrajinským nacionalismem stále více Čechů od poloviny dvacátých let vystupovalo proti zavádění ukrajinštiny ve školní výuce, neboť prosazení tohoto jazyka by prý znamenalo „odslovanštění země“.¹²⁴

Češi působící na Podkarpatské Rusi se pozastavovali i nad politikou vlády vůči ukrajinské emigraci usedlé v Praze, která byla podle jejich úsudku příliš štedrá. Stěžovali si, že těmto emigrantům je prý mnohdy přes čtyřicet, a přesto dostávají stipendia ke studiím na pražské ukrajinské univerzitě, kde ale ve skutečnosti nestudují a místo toho se „válí po kavárnách a politizují“.¹²⁵ Aby byl oslaben vliv ukrajinského proudu, začali mnozí Češi podporovat proud rusínský, jemuž byla po vzniku Československa v roce 1918 vyčítána kolaborace s Maďary. Na konci

118 Na Podkarpatskou Rus. In: *Našinec* (21.2.1923), s. 2. (*Našinec* byl deník Československé strany lidové vycházející v Olomouci.)

119 Viz HORÁK, Jaromír: *První kroky svobody: Podkarpatská Rus 1918–1920*. Praha, Česká expedice 1999, s. 23.

120 Poměry na Karpatské Rusi. In: *Český deník* (30.11.1923), s. 9.

121 X.A.W.: Dvě memoranda z Podkarpatské Rusi. In: *Národní myšlenka*, roč. 5, č. 8 (1925), s. 241.

122 Poměry na Karpatské Rusi, s. 9.

123 X.A.W.: Dvě memoranda z Podkarpatské Rusi.

124 SKÁCELÍK, František: Memento z Podkarpatské Rusi. In: *Národní myšlenka*, roč. 5, č. 8 (1925), s. 246.

125 In: *Podkarpatské hlasy* (6.6.1925), s. 1. Článek vyšel bez názvu a jména autora.

dvacátých let začaly československé úřady dokonce sahat k vyhoštění nejradikálnějších ukrajinských aktivistů ze země.¹²⁶ Ukrajinci na Podkarpatské Rusi si nicméně svůj vliv uchovali a tento směr ve zdejší politice zcela převládl v krátkém intermezzu roku 1938.

Podkarpatsí Češi

Konečně se dostáváme k otázce, jak v konfrontaci s novým prostředím vnímali Češi sami sebe? Byly to především popisy Židů, zbídačené části Rusínů a Romů, které umožnily Čechům zobrazovat se jako racionální, civilizovaní a evropští: „Jako na Slovensku, tak i zde prokázali Češi skvělý organizační talent a pravé slovanství. Místo bývalého cizáckého a nadutého Maďara přišel po převratu Čech, západoevropský inteligent, poctivý a výkonný úředník, snadno se srozumějící s rusínským lidem; přicházel méně skvělý a chlubný, ale vzdělaný a šetrný, bez předsudků a pravý demokrat, který blíží se k domácímu lidu ne jako pán a poručník, nýbrž upřímně a přátelsky jako spoluobčan a rádce,“ psal Karel Matoušek.¹²⁷ Autor přínos Čechů shrnuje slovy, že „vnášíme do této země bývalého orientálního nepořádku a zmatku znenáhla pořádek, kázeň a západoevropskou demokracii a kulturu“.¹²⁸ Je pozoruhodné, že ve sledované době neexistoval v psaní autorů, kteří jsou předmětem této analýzy, žádný rozpor mezi slovanstvím a evropanstvím. Tyto kategorie byly vnímány jako komplementární v opozici proti orientálnímu nepořádku.

Chápání sebe sama jako nositelů racionality a civilizace v protikladu k místní zaostalosti je dobře patrné i v následující pasáži téhož autora: „...český soudce a četník dovedli vynutit úctu před zákonem a cizím majetkem; židovský obchodník cítí se již bezpečným a počítá výhody, jež mu vzešly z naší revoluce. Ovšem nerad se žid smíruje s poctivostí a daňovou neúprosností čsl. úředníka, jakož je mu nevítanou novinkou, že licenci (koncesi) dostává nyní i Rusín. (...) Svým orientálním původem a tradicí tíhnou židé ještě částečně k Maďarům ... ale na druhé straně jsou židé především chladní počtáři, kteří poznávají trvalost Čsl. republiky, smiřují se s novými poměry, a třebaš náš stát právě nemilují, přece naučili se ctíti jeho zákony, administrativní schopnost, všestrannou snášenlivost a – dobrou i stabilní valutu. Pamatujme též, že židovi jako každému orientálci imponuje vláda energická, důrazná, okázalá.“¹²⁹

Pouze zřídka byla řeč o negativních vlastnostech Čechů, jako jejich přílišném idealismu, strachu z jakéhokoli překročení pravomocí a naivitě, kterou někdy místní obyvatelé zneužívali: „Dřívější četník nebál se zlodějovi, kterého zatýkal, dát přes hubu, když ho tento kousl do prstu, náš se bojí a má proč. Maďarský četník směle

126 Viz MAGOCSI, Paul Robert – POP, Ivan (ed.): *Encyclopedia of Rusyn History and Culture*. Toronto, University of Toronto Press 2002, s. 81.

127 MATOUŠEK, K.: *Podkarpatská Rus*, s. 206 n. (viz pozn. 12).

128 *Tamtéž*, s. 207.

129 *Tamtéž*, s. 96.

Pohlednice zobrazující těžkou službu četnictva na Podkarpatské Rusi (zdroj: www.cetnickastanicejehnice.estranky.cz)

státu. Dále byly Čechům vytýkány jejich věčné politické rozepře, které dávají špatný příklad místním obyvatelům, a zároveň jich mohou využít jejich nepřátelé. Také se vyskytlo varování českým státním zaměstnancům, aby je osamělost nevehnala do tenat alkoholu nebo nevěstinců. Zejména se zdůrazňovalo, že by se měli vyhýbat hospodám s cikánskou hudbou a raději se účastnit českého spolkového života, například pořádání divadelních představení či koncertů vážné hudby.¹³⁴

Podkarpatská Rus z pohledu českých komunistů

Komunistická strana Československa byla mezi lety 1921 a 1929 největší politickou silou na Podkarpatské Rusi. Ačkoli z jejího prostředí nevzešly během dvacátých

vešel i beze zbraně do krčmy, kde se chlapci prali, a vyházel třeba bez předpisu a proti nim horkokrevné rváče na ulici a pořádek zjednal okamžitě na místě. Udělá to náš? Neudělá, protože by ho to stálo existenci.¹³⁰ Objevily se stesky, že Češi neumí kolonizovat: „Náš režim nemá respekt, neboť jeho dobrota se vykládá nám za slabost. (...) Nenaučili jsme se ještě kolonizovat. Platíme, lid ničeho neplatí, a přece tvrdí, že mu bere chleba.“¹³¹ Podkarpatská Rus by „mohla republiky přinést veliký hmotný prospěch, kdybychom ji dovedli kolonizovati po způsobu Angličanů nebo Francouzů.“¹³² Kritiku si vysloužila také vláda, že nevybavuje české úředníky ani dostatečnými pravomocemi, ani je náležitě materiálně nezajišťuje: „Anglická vláda, pošle-li do Indie svého úředníka, vybaví jej statisícovou gáží, dá mu celý štáb sluhů, přepychový bungalov za příbytek a ekvipáž. Naše vláda nás sem poslala do poměrů snad ještě horších, na cestu nám dala jen uzlíček, jako kdybychom šli žebrotou.“¹³³ Jak bylo ale již uvedeno dříve, další autoři naopak zdůrazňovali, že země není českou kolonií, ale rovnoprávnou součástí

130 Četnictvo na Podkarpatské Rusi (viz pozn. 26).

131 Podkarpatská Rus je Babylon. In: *Český deník* (20.7.1924), s. 5.

132 PIMPER, A.: Hospodářské a jiné problémy Podkarpatské Rusi (viz pozn. 49).

133 Naši největší nepřátelé. In: *Podkarpatské hlasy*, roč. 1, č. 2 (10.1.1925), s. 1.

134 Viz LINEK, J.: *Podkarpatská Rus*, s. 40 n. (viz pozn. 13).

let – na rozdíl od hlavního proudu české publicistiky – žádné knihy nebo brožury, které by pojednávaly o této zemi, popisy zdejší politické situace se často objevovaly na stránkách *Rudého práva*. Poměrně často zde byly zveřejňovány interpelace komunistických poslanců v Národním shromáždění na toto téma, případně články z pera podkarpatoruských komunistů o tamních poměrech určené pro české čtenáře. Klasické práce levicových či komunistických spisovatelů a publicistů věnované Podkarpatské Rusi vycházely až ve třicátých letech, jako například *Hory a staletí* Ivana Olbrachta (1932), *Enciány s Popa Ivana* Stanislava Kostky Neumanna (1933) nebo méně známé *Zakarpatsko* Vaška Káni (1932).

Komunistický diskurz ve vztahu k Podkarpatské Rusi nastoloval především nativ české buržoazní diktatury, okupace a koloniálních praktik.¹³⁵ Zdejší českou správu komunistický tisk nazýval „mezinárodním skandálem“, a dokonce „svinstvem“, které nemá obdoby nikde jinde v Evropě.¹³⁶ Živil přitom představu budoucího zániku českého panství a vytvářel paralelu s rakouskou vládou nad Bosnou a Hercegovinou.¹³⁷ Při popisech českých praktik zejména poukazoval na údajnou brutalitu českých četníků uplatňovanou na Podkarpatské Rusi proti členům KSČ a obecně „chudému lidu“.¹³⁸ Dále kritizoval zkorumpovanost české správy, skutečnost, že republika svěřuje zdejší úřady i cizím státním úředníkům, případně že ponechává na místech úředníky z doby maďarské vlády¹³⁹ a že se s nimi čeští činitelé vysloveně přátelí. Komunistický tisk dokonce naznačoval možnost zrady nejvyšších českých představitelů na Podkarpatské Rusi a jejich úmysl vrátit zemi Maďarsku.¹⁴⁰ Také upozorňoval na „rakušáckou“ minulost zdejších českých úředníků, například viceguvernéra Petra Ehrenfelda,¹⁴¹ který působil před válkou jako okresní hejtman v Přerově, po převratu přestal používat šlechtický titul a přešel do služeb republiky.

Obrazy země a jejích obyvatel byly v komunistickém tisku méně frekventované, a pokud se objevily, dominovaly zde popisy bídy. V úvahách o jejích příčinách převažovaly ekonomické důvody (nerovné rozdělení půdy) nad národnostně-politickými, které naopak převládaly v hlavním českém diskurzu. I v komunistickém psaní o Podkarpatské Rusi nacházíme překvapení nad zaostalostí a špínou zdejších rolnických domů, kde „výkaly a hnůj se neodklízejí, všechno dělá dojem naprosté zchátralosti“.¹⁴² Líčení bídy se týkalo nejvíce stravy, bydlení a tělesného vzhledu obyvatel, zejména dětí. Podobně jako v nekomunistické publicistice vzbuzovala menší pozornost bída židovských obyvatel a Romů, na druhé straně se ale v komunistickém tisku nevyskytoval antisemitismus.

135 Bílý teror v Podkarpatské Rusi. In: *Rudé právo* (6.12.1921), s. 2.

136 Benešova cesta do Podkarpatské Rusi. In: *Tamtéž* (3.12.1921), s. 1.

137 Bílý teror v Podkarpatské Rusi.

138 Neudržitelné poměry v Podkarpatské Rusi. In: *Tamtéž* (16.12.1921), s. 1 n.

139 *Tamtéž*.

140 Proč nedá vláda provést plebiscit v Příkarpatské Rusi. In: *Tamtéž* (24.3.1921), s. 1.

141 Neudržitelné poměry v Podkarpatské Rusi.

142 BUBNÍK, J.: Středověk XX. století (viz pozn. 43).

Dobová kresba zobrazující projednávání nějaké záležitosti či výslech na četnické stanici. Můžeme se jen domýšlet, zda bylo obvyklé nenabízet podkarpatským venkovanům židli (zdroj: www.cetnickastanicejhnice.estranky.cz)

Lid na Podkarpatské Rusi byl i v komunistickém tisku popisován zpočátku jako prostý, naivní a důvěřivý.¹⁴³ Před volbami v roce 1924 *Rudé právo* psalo, že „pro nás je potěšitelné, že lid dovede již zčásti rozeznat strany“.¹⁴⁴ Na rozdíl od většinového českého tisku ale do kategorie „podkarpatského lidu“ zařazovalo i chudé Maďary.¹⁴⁵ Další zřetelnou odlišností oproti hlavnímu proudu české publicistiky bylo to, že komunisté slovanské obyvatelstvo Podkarpatské Rusi označovali od počátku za Ukrajince, a nikoli za Rusíny, případně o něm psali jako o „mužicích“. Okrajově konstatovali ve svém tisku zdejší náboženský fanatismus, opilství a sklon k násilí. Komunističtí novináři a publicisté nicméně na rozdíl od řady dalších českých autorů nepopírali politickou svéprávnost obyvatel Podkarpatské Rusi. Psaní v podobném tónu totiž mohlo posilovat názory, že se v této zemi ani nemohou konat volby nebo že nelze uznat jejich výsledky, což nebylo v zájmu komunistů.

Nahlížení KSČ na obyvatele Podkarpatské Rusi se změnilo po volbách v roce 1924, ve kterých zde zvítězila. Komunističtí publicisté vůči nim náhle nešetřili obdivem a dávali je za příklad českému proletariátu, zejména v odvaze a vůli k činu.¹⁴⁶ Zároveň odmítali komentáře ostatního českého tisku, který líčil zdejší obyvatele

143 HAKEN, Josef: Volby v Podkarpatské Rusi. In: *Rudé právo* (14.2.1924), s. 3.

144 Volby v Podkarpatské Rusi. In: *Tamtéž* (15.3.1924), s. 8.

145 Volební ruch v Podkarpatské Rusi. In: *Tamtéž* (28.2.1924), s. 4.

146 Bílý teror v Podkarpatské Rusi (viz pozn. 135).

jako „nevyspělé, tupé, negramotné a kořalce oddané“.¹⁴⁷ Objevil se stereotyp Rusína jako komunistického revolucionáře. *Rudé právo* nyní připomínalo účast mnohých obyvatel země v Maďarské republice rad a též příbuznost Rusínů s národem, který založil „první stát dělníků a rolníků“. Zatímco česká pravice používala metaforu Podkarpatské Rusi jako mostu k budoucímu Rusku zbavenému bolševiků, případně alespoň mostu ke spřátelenému Rumunsku, komunisté proti ní stavěli metaforu této země jako mostu československého proletariátu k ruským bolševikům.

Také komunistický tisk v souvislosti s Podkarpatskou Rusí pracoval s představou nepřátel lidu. Spatřoval je nejen v českých úřednících, ale i v dalších skupinách: „maďarsko-židovských kapitalistech“, „šlechticko-zlodějských velkostatkářích“, ukrajinských nacionalistech¹⁴⁸ a samozřejmě také ve zdejších sociálních demokratech, vůči kterým dával najevo nenávist hlavně před volbami. V komunistických novinách byli sociální demokraté líčeni podobným stylem, jakým „měšťácké“ listy zobrazovaly představitele komunistického hnutí: buď jako „vagabundi“, tedy lumpenproletáři, nebo jako měšťáci převlečení za proletáře.¹⁴⁹ Komunisté sami sebe považovali za mohutnou sílu těšící se důvěře obyvatel, která je jakousi skálou ve všeobecném rozvratu: „jednotné a vážné vystoupení komunistů budí v celkovém chaosu všeobecný respekt,“ psalo v únoru 1924 *Rudé právo*.¹⁵⁰ Tato sebe prezentace kontrastovala s rétorikou jejich protivníků, podle nichž byli právě komunisté ztělesněním chaosu.

Komunistický tisk nevznášel požadavek připojení Podkarpatské Rusi k Sovětskému svazu a zdůrazňoval, že i přes počínání českých představitelů chce zdejší obyvatelstvo zůstat součástí Československa.¹⁵¹ Komunisté podporovali autonomii země, ale měli tím na mysli „autonomii proletářskou“. Podle Bohumíra Šmerala zatímco měšťácká autonomie je nástrojem boje mezi různými frakcemi buržoazie a směřuje k rozbití republiky, proletářská autonomie směřuje k prosazení cílů revoluce.¹⁵²

Podkarpatská Rus v české kulturní paměti

Po roce 1938 se Podkarpatská Rus z českého diskurzu pochopitelně vytrácela a její připojení k Sovětskému svazu v roce 1945 nebylo nijak výrazněji reflektováno. Během padesátých let vyšlo v knižní či časopisecké podobě několik reportáží vykreslujících zdejší úspěchy při budování socialismu.¹⁵³ Například spisovatel Bohumil Říha popisoval tuto zemi – nyní už nazývanou Zakarpatská Ukrajina – v roce 1958 v *Literárních novinách* nadšenými slovy: „To už není ten zakřiknutý lid z dob první republiky. Viděli jsme tam silný a svobodný národ, který intenzivně žije hospodářsky,

147 „Temná země“. In: *Tamtéž* (19.3.1924), s. 1.

148 Reakce v Podkarpatské Rusi. In: *Tamtéž* (12.3.1921), s. 4.

149 Kto zapríčinil rozvrat pomerov v Podkarpatskej Rusii? In: *Tamtéž* (22.6.1921), s. 4.

150 Volební ruch v Podkarpatské Rusi.

151 Proč nedá vláda provést plebiscit v Příkarpatské Rusi (viz pozn. 141).

152 Bílý teror v Podkarpatské Rusi.

153 Viz např. SAFONOV, Vadim A.: *V Zakarpatské Ukrajině*. Praha, Svět sovětů 1952; TĚVELJOV, Matvej: *Na verchovině*. Praha, Svět sovětů 1955.

politicky i kulturně. Ví jasně, co chce: Socialismus a mír. (...) Měli jsme dojem, jako by se celá Zakarpatská Ukrajina představovala, tolik jsme tam viděli novostaveb, a to ve městech i na vesnicích.¹⁵⁴ K českému čtenáři se dostal i překlad sovětské interpretace nejnovější historie země,¹⁵⁵ podle níž kráčela od rozpadu Kyjevské Rusi trnitou cestou pod cizími vládami, až teprve rok 1945 znamenal návrat ke ztracené matce – sovětské Ukrajině, která jí zaručí budoucí blahobyť. Součástí tohoto příběhu bylo i tvrzení o vykořisťování země československou buržoazní vládou a o tom, že zdejší lid toužil po připojení k sovětské Ukrajině už v roce 1918, čemuž zabránilo spojení českých imperialistů s rusínskými navrátilci z Ameriky, kteří se tam přiučili bezohlednému kořistnictví.¹⁵⁶

Přítomnost Podkarpatské Rusi v české kulturní paměti udržovaly především opakovaně vycházející knihy Ivana Olbrachta, který se stal čelnou postavou komunistického literárního panteonu. Přetrvávající popularitu *Nikoly Šuhaje loupežníka* dokládá i muzikálové zpracování od Milana Uhdeho a následný film *Balada pro banditu* v režii Vladimíra Síse z roku 1978. Zájemci se také mohli o této zemi dočíst v opakovaně vydávaném románu maďarského socialistickorealistického autora Bély Illése *Karpatská rapsodie* z roku 1939.¹⁵⁷ Ačkoli v šedesátých letech se mohl pozitivní obraz meziválečného Československa vracet do české kulturní paměti zejména v osobě Tomáše Garrigua Masaryka, Podkarpatská Rus se nestala téměř vůbec předmětem veřejných diskusí dokonce ani za pražského jara. Snaha neprovokovat „velkého bratra“ na Východě byla v absenci tohoto tématu patrně rozhodující. Výjimku tvořili pochopitelně východoslovenští Rusíni, kteří byli po roce 1945 nuceni nazývat se Ukrajinci a jejichž řeckokatolická církev byla sjednocena s církví pravoslavnou. Rok 1968 přinesl v tomto ohledu uvolnění, řeckokatolická církev byla obnovena a zmíněná menšina žádala o uznání možnosti deklarovat rusínskou národnost a usilovala o vlastní kulturní autonomii.¹⁵⁸ České prostředí nicméně tyto snahy příliš nezaznamenalo.

Následující „normalizace“ pochopitelně znemožňovala jakékoli alternativní příběhy o Podkarpatské Rusi. O této oblasti se psalo zřídka a striktně ideologickým způsobem. Například *Rudé právo* otisklo v červnu 1970 noticku k oslavám pětadvacátého výročí jejího spojení s Ukrajinou s tímto frázovitým vyzněním: „Za čtvrt století dosáhla Zakarpatská oblast velkých úspěchů v rozvoji národního hospodářství, životní úrovně a kultury obyvatel a přispívá značným dílem k budování

154 ŘÍHA, Bohumil: Bud' zdráva sovětská Ukrajino! In: *Literární noviny*, roč. 7, č. 44 (1.11.1958), s. 1.

155 JEVSEJEV, I. F.: *Z dějin Zakarpatské Ukrajiny*. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1956.

156 ZAVÁZALOVÁ, Vlasta: Doslov. In: TĚVELJOV, M.: *Na verchovině*, s. 412 n.

157 1. české vydání: ILLÉS, Béla: *Karpatská rapsodie*. Praha, Práce 1949. Z maďarštiny přeložil Arno Kraus.

158 Viz MAGOCSI, Paul Robert: *With Their Backs to the Mountains: A History of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns*. Budapest – New York, Central European University Press 2015, s. 330.

komunismu.¹⁵⁹ Tato problematika se ale neobjevila ani v reflexi českého disentu, na rozdíl například od otázek česko-německé minulosti. Jisté rehabilitace se prvo-republikové politice vůči Podkarpatské Rusi dostalo až v knize reportáží Františka Továrky *Hory a lidé* z roku 1985,¹⁶⁰ jejíž autor kromě obvyklé chvály současné sovětské výstavby, vzdělanosti a sociální péče nalézal i slova uznání pro meziválečnou modernizaci a přátelské chování českých úředníků a policistů vůči domácímu obyvatelstvu.

Listopad 1989 přinesl výraznou změnu v hodnocení první republiky, která se náhle stala nejslavnějším obdobím moderních českých dějin. Součástí tohoto příběhu byl i narativ o tehdejší hospodářském a kulturním rozkvětu Podkarpatské Rusi. Česká média přinášela řadu reportáží o pozitivním vzpomínání na Československo v této zemi, dokonce se objevovaly spekulace o možnosti jejího znovupřipojení k Československu, což propagoval zejména radikálně populistický politik Miroslav Sládek. Podkarpatská Rus se stala cílem četných turistických zájezdů. V roce 1990 také vznikla Společnost přátel Podkarpatské Rusi, kterou založil a vedl básník a publicista Jaromír Hořec (1921–2009), narozený v Chustu v rodině českého lesníka. Vstupovali do ní zejména potomci Čechů, kteří byli donuceni tuto zemi opustit po roce 1938 a spojovali si s ní své mládí, ba možná doufali v nějaké majetkové odškodnění. Společnost přátel Podkarpatské Rusi vydávala řadu brožur, knihy, reprinty prvorepublikových publikací a od roku 1991 i vlastní časopis *Podkarpatská Rus*. Angažovala se také v navazování česko-zakarpatských kulturních styků a podílela se na obnovení pomníku T. G. Masaryka v Užhorodě v roce 2002.

Psaní autorů z tohoto okruhu se vyznačovalo značnou nekritičností ve vztahu k první republice. Uvedme malý příklad: „Češi udělali na Podkarpatské Rusi hodně. Nebyli jen četníci, byly také nemocnice, cesty, komunikace, telefonní síť. Byl Červený kříž, ubytovny pro mládež. Začaly se udržovat lesy. To všechno předtím nebylo. Kdo postavil letiště v Užhorodě? Češi. Kdo postavil Legiobanku, elektrárnu na Tereble a jinde? Češi. Kdo postavil nové školy, a hodně jich bylo! Češi! Předtím zde vládli Maďaři, bylo málo škol, téměř žádné nemocnice, cesty byly ubohé. Jenom těch mostů, co se nastavělo za republiky! Novou civilizaci přinesli na Podkarpatskou Rus až Češi. Přitom velkou část první republiky sužovala zemi krize! I proto se všechno úplně nepodařilo. Kdo začal likvidovat negramotnost? Také Češi, ale tu zaostalost nemohla republika zvládnout za pár roků.“¹⁶¹

Obdiv k meziválečnému Československu sdílel i ukrajinský historik Ivan Pop, který v devadesátých letech přesídlil do České republiky a vydal zde několik syntetizujících prací.¹⁶² Další dva historikové zabývající se tímto tématem, Čech Jan Rychlík

159 Slavnost v Užhorodě. In: *Rudé právo* (29.6.1970), s. 3.

160 TOVÁREK, František: *Hory a lidé*. Hradec Králové, Kruh 1985.

161 ROMAN, Jan – HEČKO, Milan: Syn Karpat. In: *Podkarpatská Rus*, roč. 20, č. 2 (2010), s. 8.

162 POP, Ivan: *Podkarpatská Rus*. Praha, Libri 2005; TÝŽ: *Podkarpatská Rus: Osobnosti její historie, vědy a kultury*. Praha, Libri 2008; TÝŽ: *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha, Libri 2005.

a Slovák Peter Švorc, byli ve svém hodnocení zdrženlivější.¹⁶³ To platí rovněž o autorovi velkých anglickojazyčných syntéz dějin Podkarpatské Rusi Paulu Robertovi Magocsim, který je přitom zřetelně smířlivější k tradici maďarského panství v zemi, ale sdílí s Popem negativní hodnocení sovětské éry.¹⁶⁴ Naopak ruští historikové, například Andrej Puškaš, ukazují poměrně malý posun od stalinistické interpretace dějin této země.¹⁶⁵ Jedinou rozsáhlejší práci v českém jazyce, která se nápadně odlišuje od diskurzu spojeného se Společností přátel Podkarpatské Rusi, je kniha amatérského historika Vasil Jovbaka *Podkarpatská Rusj – Zakarpatská Ukrajina* z roku 2001.¹⁶⁶ Autor, který zde zveřejnil i některé osobní vzpomínky, se vyslovuje poměrně kriticky k meziválečnému období i k postkomunistické éře v historii země (stejně jako k činnosti Společnosti přátel Podkarpatské Rusi), a naopak nalézá slova ocenění pro léta, kdy byla součástí Sovětského svazu.

O způsobech zobrazování území a obyvatel Podkarpatské Rusi po roce 1989 v českých médiích jsem psal jinde.¹⁶⁷ Na tomto místě je možné jen shrnout, že v nich převažovala hrdost nad tradicí meziválečného Československa a přesvědčení o zdejších pozitivních vzpomínkách na toto období spolu s popisy postkomunistického společenského kolapsu a krás zdejší přírody. Do určité míry se také vrátily některé orientalistické přístupy při referování o zdejších obyvatelích, údajně indolentních, holdujících alkoholu a málo pořádných. Jiné orientální motivy se vytratily (například infantilizace). Z popisů země pochopitelně zmizel jiný podstatný prvek přispívající v meziválečné době k její orientalizaci – Židé. Frekventovaným tématem se stal i údajný ukrajinský útlak zdejších obyvatel, kteří by chtěli více patřit k Evropě, než jim to dovoluje přináležitost k postsovětské Ukrajině. Zobrazování Podkarpatské Rusi tak v postkomunistickém období posloužilo liberálně-nacionalistickému vyprávění Čechů dvojím způsobem: jako oslava jejich prvorepublikové minulosti a jako potvrzování východní jinakosti, stojící v protikladu vůči západnímu či evropskému charakteru České republiky.

V novém tisíciletí se v českém prostředí zájem o Podkarpatskou Rus vytrácí. Do českých médií se dostávalo jen málo zpráv o úsilí zdejšího autonomistického hnutí po takzvané oranžové revoluci i po převratu na Majdanu. Příchod mnoha Ukrajinců do České republiky, z nichž někteří pocházejí ze Zakarpatí, usídlili se zde natrvalo, a dokonce dosáhli úspěchů v podnikání, znamenal určitou renesanci v působení Společnosti přátel Podkarpatské Rusi, která se v novém tisíciletí začala směřem od prvorepublikové nostalgie orientovat na podporu současných česko-zakarpatských vztahů. Tato změna vyvolala ale u některých starších členů roztrpčení

163 Viz např. RYCHLÍK, J. – RYCHLÍKOVÁ, M.: *Podkarpatská Rus v dějinách Československa* (viz pozn. 9); ŠVORC, P.: *Zakletá zem* (viz pozn. 9).

164 MAGOCSI, P. R.: *A history of Ukraine* (viz pozn. 9); TÝŽ: *With their Backs to the Mountains* (viz pozn. 159); MAGOCSI, P. R. – POP, I.: *Encyclopedia of Rusyn History and Culture* (viz pozn. 126).

165 PUŠKAŠ, A.: *Civilizacija ili varvarstvo* (viz pozn. 9).

166 JOVBAK, Vasil: *Podkarpatská Rusj – Zakarpatská Ukrajina: Krátce o historii*. Kroměříž, Vasil Jovbak 2001.

167 HOLUBEC, Stanislav: *Ještě nejsme za vodou*. Praha, Scriptorium 2015, s. 165–182.

a v roce 2010 došlo k oddělení brněnské organizace od společnosti.¹⁶⁸ Celkově se ale zdá, že přítomnost Ukrajiny a Ukrajinců v českém veřejném prostoru zastihuje přítomnost Zakarpátí a Rusínů. Podobně jako v novém tisíciletí poklesl symbolický význam první republiky, což odráželo vystřídání Masaryka Karlem IV. v průzkumech veřejného mínění o největší osobnosti českých dějin, tak upadl význam Podkarpatské Rusi na české mentální mapě.

Československo v kulturní paměti a historii Zakarpátí

Nemáme bohužel k dispozici žádný výzkum vzpomínek na meziválečné Československo v kolektivní paměti dnešních obyvatel Podkarpatské Rusi. Zprávy mnoha Čechů po roce 1989 o pozitivních vzpomínkách zdejších obyvatel na Československo mohou plynout ze snahy místních zalichotit cizím návštěvníkům a je možné, že turisté z Maďarska slyší také příběhy, jak bylo zemi dobře za uherského království. Existují pouze nepřímé údaje k identitě obyvatel Zakarpátí a jejich kolektivní paměti. Ze srovnání volebních výsledků v rámci Ukrajiny víme, že Zakarpátí není ani ostrovem socialistické nostalgie,¹⁶⁹ na rozdíl od ukrajinského východu, ale ani nepatří k jádru ukrajinského nacionalismu, které se nachází v oblasti Lvova a Ivano-Frankivska.¹⁷⁰ Přesto je ukrajinský nacionalismus významným činitelem i na Zakarpátí: Odhalení busty TGM v Užhorodě, zorganizované zdejším Klubem T. G. Masaryka v roce 2002, bylo doprovázeno odporem ze strany zdejších nacionalistů. Jak uváděl předseda klubu Ivan Latko: „Říkali a psali v médiích, že Masaryk byl cizinec a cizincova busta nemá stát v Užhorodě.“¹⁷¹ Československá nostalgie byla v devadesátých letech silná zejména u těchto obyvatel, kteří se považovali za Rusíny, a ne Ukrajince, ale tato skupina je velmi malá. Ačkoli se většina zakarpatských obyvatel vyslovila v roce 1991 v referendu ve prospěch autonomie této oblasti, podle pozdějších sčítání lidu zde převažuje identifikace s ukrajinským národem a identita rusínská je velmi slabá (podle cenzu se k Rusínům v roce 2012 přihlásilo na Zakarpátí jen deset tisíc ze 773 tisíc obyvatel oblasti).¹⁷²

168 Srv. MAGOCSI, P. R.: *With Their Backs to the Mountains*, s. 397.

169 Ačkoli Komunistická strana Ukrajiny získala celostátně ve volbách v roce 1998 24,6 procent hlasů, na Zakarpátí to bylo jen 6,6 procent (KIREEV, Alex: *Ukraine: Legislative Election 1998*. In: *Electoral Geography 2.0* [online]. ©2007 [cit. 2016-05-01]. Dostupné z: <http://www.electoralgeography.com/new/en/countries/u/ukraine/ukraine-legislative-election-1998.html>).

170 Například ve volbách roku 2012 vyhrála na Podkarpatské Rusi Strana regionů a Spojený střed, zatímco nacionalistické strany Svoboda a Vlast (*Batkivščyna*) zde na rozdíl od ostatní západní Ukrajiny neuspěly (Centralna viborča komisija: *Vibori narodnich deputativ Ukraini 2012*. In: *Archive.is* [online]. © 2012 [cit. 2016-05-01]. Dostupné z: <https://archive.is/20121222040629/www.cvkv.gov.ua/pls/vnd2012/wp001>).

171 Citováno podle KOKAISL, Petr – ŠTOLFOVÁ, Andrea – ZYCHOVÁ, Jana – HANUŠ, Pavel: *Po stopách Slováků ve východní Evropě*. Praha, Nostalgie 2014, s. 87.

172 MAGOCSI, P. R.: *With Their Backs to the Mountains*, s. 1.

*I když byla na Podkarpatské Rusi za první republiky nařízena dvojjazyčnost nápisů, občas se to porušovalo a nápisy byly pouze české, jak je vidět na vodo-
vodní vpusti v Užhorodu (zdroj: www.facebook.com)*

Máme nicméně náznaky, že v rámci zdejší regionální identity je významné stře-
doevropanství, stojící v protikladu k „východnímu“ kyjevskému centralismu.
Středoevropská orientace obsahuje také uznání pozitiv příslušnosti ke středo-
evropským státům v minulosti. Není zde sice tak silná nostalgie po „habsbur-
ském“ 19. století jako ve Lvovské oblasti, ale uherská minulost nebývá démonizo-
vána tak jako v českém psaní po roce 1918. Dokladem nezaujatého vztahu zdejší
odborné obce historiků k období před rokem 1918 je nedávná kolektivní maďar-
sko-zakarpatská historická monografie, ve které je společná minulost popisována
velmi neutrálně.¹⁷³ Středoevropská orientace také nepochybně vytváří prostor pro
ocenění meziválečného Československa. Na Podkarpatské Rusi působí od devade-
sátých let zmíněný Klub T. G. Masaryka, jehož zásluhou byl zřízen nejen pomník
prvního československého prezidenta, ale i několik dalších pamětních desek odha-
lených v novém tisíciletí v jiných místech země, nebo se podařilo prosadit, aby se
škola v Chustu vrátila k původnímu jménu „Masarykova“. Z těchto indicií může-
me usuzovat, že historické vědomí obyvatel Zakarpát se dnes nachází kdesi mezi
ukrajinskou a středoevropskou identitou, a ačkoli zde ve vztahu k československé
minulosti neexistuje podobný kult jako v diskurzu Společnosti přátel Podkarpatské
Rusi, bývá považována za jedno z úspěšnějších období rozvoje země.

Otázka, nakolik byl rozvoj Podkarpatské Rusi v době první republiky úspěš-
ný, stejně jako související otázka, nakolik byla v rámci Československa svobodná,

¹⁷³ FEDINEC, C. – VEHEŠ, M. (ed.): *Zakarpattja 1919–2009 rokov* (viz pozn. 9).

se diskutovala již během první republiky, zabývala se jí řada studií, a lze konstatovat, že se v tomto ohledu názory liší dodnes. Abychom mohli objektivněji zhodnotit přínosy a slabiny české správy země, bylo by nutné analyzovat meziválečné období v kontextu dějin Zakarpátí během celého dvacátého století, čehož by se patrně mohl zhostit pouze mezinárodní výzkum, který by zbytečně nedémonizoval ani neidealizoval žádný z mnoha režimů, jimiž země prošla, a států, v jejichž rámci za poslední století existovala.

Z hlediska hospodářského vývoje není pochyb o značných československých investicích do zdejší infrastruktury, především dopravy, školství a zdravotnictví. Prvorepubliková architektura dodnes zdobí řadu měst Zakarpatské oblasti. Během první republiky se snižovala negramotnost i kojenecká úmrtnost, ovšem nedá se říci, že by toto tempo bylo výrazně rychlejší než počátkem dvacátého století nebo v letech padesátých. Zároveň je zřejmé, že existovaly hluboké rozdíly v hospodářské úrovni Podkarpatské

Rusi a českých zemí, které nebyly dány jen výchozí situací země, jež měla v rámci bývalých Uher periferní postavení, ale též jejím zničením v první světové válce. Zmenšení tohoto příkopu nebylo v daném období v silách ani relativně vyspělého státu, jakým byla Československá republika. Ekonomické postavení Podkarpatské Rusi navíc nepříznivě ovlivňovala i její nevýhodná geografická pozice v rámci republiky, která byla méně příznivá než v rámci hospodářství uherského, neboť země byla příliš vzdálená rozvinutým zemím českým, než aby mohla profitovat ze svazku s nimi. Ekonomiku země poškodil i vznik celních bariér na hranici s posttrianonským Maďarskem. I přes nespornou modernizaci v prvním desetiletí existence republiky proto ani ve třicátých letech nedosahovaly zdejší infrastruktury zdaleka české

Také horská chata pojmenovaná po dlouholetém zemském prezidentovi Podkarpatské Rusi Antonínu Rozsypalovi (1866–1937) nesla své označení pouze v češtině (zdroj: www.karpaty.net)

úrovně. Například v roce 1932 byly v celé zemi jen čtyři traktory a čtyři sanitky,¹⁷⁴ tedy dopravní prostředky v té době již celkem běžné v západní polovině státu.

Vedle obtíží s hospodářskou integrací byla Podkarpatská Rus o poznání úspěšněji integrována do Československa v symbolické a správní rovině, což se ale též setkávalo s četnou kritikou. Bylo to především zavedení češtiny jako druhého úředního jazyka vedle rusínského dialektu ukrajinštiny, které tak nahradilo maďarskou jednojazyčnost. Na některých dobových fotografiích je nicméně patrné, že bilingvnost nebyla vždy pravidlem: kanálové vpustě v Užhorodu měly nápisy výlučně české stejně jako některé horské chaty nebo lázeňská zařízení. Pouze v češtině bylo i turistické značení. Privilegované postavení češtiny zde bylo ustaveno i přesto, že Češi byli zcela nepočetní ve srovnání se zdejšími Maďary či Židy a do konce dvacátých let nepřesáhl jejich podíl dvě procenta obyvatel.

Česká dominance se uplatňovala i v dalších oblastech: Podkarpatské obce získaly názvy ulic a náměstí po českých národních osobnostech, které neměly s tímto územím nic společného, T. G. Masarykovi, Miroslavu Tyršovi, Janu Husovi nebo Aloisu Rašínovi.¹⁷⁵ V Užhorodě a v několika dalších městech byly odhaleny Masarykovy a Tyršovy pomníky. Pamětní deska připomínající Masarykovu návštěvu a druhá s půdou od Zborova byly odhaleny u vchodu do guvernérova paláce v hlavním městě.¹⁷⁶

Vedle preferování češtiny se setkávalo s kritikou také obsazování státního aparátu českými úředníky a neochota otevřít přístup do něj i zdejším obyvatelům, která byla patrná zejména v pozdějších letech, kdy početně posílila podkarpatská inteligence. Jeden opoziční podkarpatský poslanec uváděl v roce 1936, že Češi tvoří dosud tři čtvrtiny zaměstnanců správních úřadů.¹⁷⁷ Samotné označení nejvyššího představitele země, jmenovaného z Prahy, jako „guvernéra“ připomínalo koloniální status, byť byl tento úřad obsazován místním představitelem. Vytvořením zemského zřízení v roce 1927 přibyl navíc úřad zemského prezidenta, který existoval paralelně s úřadem guvernéra, ale byla v něm koncentrována reálná moc a byl obsazen vždy Čechem. Na rozdíl od praxe tehdy běžné v evropských koloniích sice mohli obyvatelé Podkarpatské Rusi od roku 1924 volit do československého parlamentu, ale někteří ze zvolených poslanců byli Češi, dosazení sem pražskými centrály (například sociální demokrat Jaromír Nečas v roce 1924 nebo agrárník Josef Zajíc roku 1929). V prvním zemském zastupitelstvu na Podkarpatské Rusi, zvoleném roku 1929, bylo

174 Viz MUSIL, Jaromír: Úvod: Vývoj a činnost SIA odboru Spolku československých inženýrů v Užhorodě. In: TÝŽ: *Technická práce v zemi podkarpatoruské*. Užhorod, Odbor spolku československých inženýrů 1933, s. 4.

175 Viz KROUPA, Prokop: *Kroupův průvodce Podkarpatskou Rusí*. Praha, Kruh přátel Podkarpatské Rusi 1934, s. 12.

176 Viz DOSTÁL, Jaroslav: *Podkarpatská Rus*. Praha, Knihkupectví Klubu československých turistů 1933, s. 11 n.

177 Viz KONEČNÝ, Zdeněk: Zástupci Podkarpatské Rusi v Poslanecké sněmovně. In: *Historica: Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské university*. Brno, Masarykova univerzita 1970, s. 137.

Z Podkarpatské Rusi bylo po vzniku republiky převezeno do českých zemí šest dřevěných kostelů. Kostelík z Velkých Louček byl v roce 1929 rozebrán a znovu sestaven na pražském Petříně, kde stojí dodnes (zdroj: www.drevenykostelik.cz)

ze šestnácti poslanců pět Čechů. Zemský prezident Antonín Rozsypal pronesl svůj první projev na tomto zastupitelstvu česky.¹⁷⁸

Odstup mezi Čechy a místním obyvatelstvem byl patrný i ve zřizování oddělených českých obytných distriktů, jako byla například Masarykova kolonie v Chustu nebo takzvané Užhorodské Dejvice. Koloniální praktiky připomínalo odvezení šesti kostelíků ze země a jejich opětné sestavení v Čechách nebo na Moravě, které bylo

---

¹⁷⁸ Ustavující schůze zemského zastupitelstva v Užhorodě. In: *Podkarpatské hlasy* (11.1.1929), s. 2.

obhajováno jako jejich záchrana nebo představováno jako „dar podkarpatského lidu“.179 Je pravděpodobné, že tyto praktiky odmítala většina zdejšího obyvatelstva a že snižovaly popularitu české správy. Jak konstatoval autor *Přítomnosti* na konci dvacátých let: „Je smutnou skutečností zažitou každým Čechem, že nás Rusíni nemají rádi.“180

Česká historiografie má dosud tendenci nahlížet na první Československou republiku jako na ostrov demokracie a hospodářského blahobytu, ačkoli byla v posledních letech problematizována, zejména zahraničními historiky, její menšinová a jazyková politika nebo její vztah k ženské emancipaci.¹⁸¹ Významnou součástí pozitivního vyprávění o první republice je představa o úspěšném hospodářském a kulturním rozvoji Podkarpatské Rusi pod českou vládou. V tomto článku jsem se pokusil poukázat na méně známý aspekt českého působení na tomto území, totiž na vytvoření jazyka legitimizujícího českou vládu v této zemi. K tomu bylo nutné zkonstruovat určitý obraz rusínského lidu i jeho nepřátel, který umožnil Čechům prezentovat se jako jeho zachránci. Tento přístup nicméně zdejšími Čechům překážel uvědomit si, že je nutné zapojit do správy země v dostatečném rozsahu také místní elity a etnické menšiny. Tento diskurz snad zvyšoval legitimitu české vlády v očích Čechů samotných, u domácího obyvatelstva ale nemohl mít úspěch, jak začalo být patrné během třicátých let. Na druhou stranu ve srovnání s tehdejší situací Ukrajinců v polské Haliči je zřejmé, že česká správa nenabyla charakteru otevřeného národního útlaču místního obyvatelstva. Bránil jí v tom entuziasmus spojující slovanskou vzájemnost se snahou o rozvoj země, a proto se zde nevyskytl od rozdíl od polské Haliče ukrajinský terorismus. Nepůsobila zde žádná ukrajinská podzemní organizace a několik desítek Čechů, kteří přišli o život během služby v zemi násilnou smrtí, se stalo obětí kriminální činnosti.

179 Kostelík z Podkarpatské Rusi. In: *Jas*, roč. 3, č. 35 (29.8.1929), s. 2. (*Jas* vycházel jako „rodinný ilustrovaný týdeník“ od roku 1927.)

180 SLEZÁK, O.: Naše malé Rusko, s. 277 (viz pozn. 17).

181 Srv. např. ZAHRA, Tara: *Kidnaped souls: National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1900–1948*. Ithaca (New York) – London, Cornell University Press 2008; FEINBERG, Melissa: *Elusive Equality: Gender, Citizenship, and the Limits of Democracy in Czechoslovakia, 1918–1950*. Pittsburgh, Pittsburgh University Press 2006.